

Lunds universitet

Centrum för genusvetenskap

MELLAN PRIVAT OCH OFFENTLIGT

Arbete, familj och individ i personliga assistenters arbetsbeskrivningar

Författare: Petra Nordqvist

Uppsats Gnv 103, 41-60 p

Vårterminen 2004

Handledare: Christina Scholten

ABSTRACT

Föreställningar om arbete, familj och individ relaterar till distinktionen mellan privat och offentligt och hierarkiska sociala ordningar. Syftet med den här uppsatsen är att utifrån ett diskursteoretiskt perspektiv undersöka hur föreställningar om ”privata” och ”offentliga” ordningar framträder i personliga assistenters arbetsbeskrivningar. Uppsatsens empiri består av material från fem intervjuer med personliga assistenter.

I arbetsbeskrivningarna framträder föreställningar om familj, arbete och individ samverkande. Analysen visar hur diskursen om en oberoende individ, som framträder som central för och osynliggörande av personliga assistenters arbete, i materialet aktualiseras i relation till hegemoniska diskurser om arbete i det offentliga och familjen som en autonom, privat enhet. Offentligt avgränsas mot privat, men gränsen framträder som kontextuell, permeabel, instabil och elastisk. Arbetsbeskrivningarna visar även motdiskursiva ansatser: arbetet kan uppfattas som att ”bli” familj. Gränsen mellan arbete och familj försvinner. Det utmanar hegemoniska föreställningar om arbete, professionalitet och familj samt diskursen om individer som autonoma.

NYCKELORD: personliga assistenter, arbete, familj, individ, privat/offentligt, gräns, distinktion, diskurs, hegemoni.

Conceptions of work, family and individual relate to a private/public dichotomy and social relations of power. From a discourse theoretical point of view, this essay aims to examine how conceptions of “private” and “public” appear in personal attendants’ work descriptions. Empirically the essay is based on five interviews with personal attendants.

The analysis shows hegemonic discourses on work, family and individual as interrelated and co-dependent. The independent individual, appearing as central for the work described, is constructed in relation to hegemonic discourses on a public sphere of work and a private sphere of family. Consequently the personal attendants’ work is obliterated. Private and public are established as separate spheres, however the borders of the distinction appear contextual, unstable, elastic and permeable. The analysis shows that the described position of the personal attendant also seems to make counter-discursive attempts possible. When work is described as “to become” family, work and family appear borderless in relation to each other. Thereby hegemonic discourses on work, professionalism, family and the discourse of an independent individual are challenged.

KEYWORDS: personal attendants, work, family, individual, private/public, border, distinction, discourse, hegemony.

TACK!

Jag vill rikta tack till alla er vars engagemang och hjälpsamhet har varit avgörande för den här uppsatsen.

Först och främst: innerliga tack till er personliga assistenter som välkomnade mig och generöst gav mig av er tid och era ord! Det är er medverkan som har gjort det här projektet möjligt. Många tack också till er handläggare av personlig assistans för en positiv inställning och värdefullt bistånd med information och kontakter.

Ett stort tack till min handledare Christina för att du med förmåga att entusiasmera, kritisera och ge nya infallsvinklar gjutit liv och struktur i idéer och suddiga tankar! Tack vare dig har känslor av hopplöshet mer än en gång ersatts av ny vilja och glöd. Jag har verkligen uppskattat din handledning! Tack också Lena för korrekturläsningen!

För ändlösa diskussioner på Malmös alla lunchställen, uppmuntran, stöd, hundra genomläsningar, obarmhärtig kritik, tålmod och allt annat känner jag stor tacksamhet till dig Andreas! Och till slut: tack Caroline för att du är en fantastisk källa till inspiration och glädje. Du är helt enkelt bäst!

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

ABSTRACT	2
TACK!.....	3
1. INLEDNING	5
1.1 Syfte och frågeställningar	6
1.2 Personlig assistans, forskningsläge och några avgränsningar	7
1.3 Disposition	8
2. TEORETISKT RAMVERK OCH TEORETISKA VERKTYG	8
2.1 Socialkonstruktionistiska utgångspunkter	8
2.2 Begreppet diskurs	9
2.3 Privat och offentligt som separata sociala sfärer	10
2.4 Arbete och belöning	12
2.5 Familj och kärlek	14
2.6 En autonom individ – en autonom familj	15
3. METOD.....	16
3.1 Urval	16
3.2 Intervjupersonerna	18
3.3 Forskarroll och positionering	18
3.4 Intervjuerna	19
3.5 Anonymitet och transkription	19
3.6 Metodologiska kommentarer	20
4. ARBETE I EN ”PRIVAT” SFÄR.....	21
4.1 Ett svåravgränsat arbetsområde	22
4.2 Arbete för vem?	24
4.3 Ett mångfaldigt chefskap	25
4.4 Att (åter)skapa den fria individen	26
5. FAMILJ, HEM OCH ARBETE: TVETYDIGA GRÄNSER I GRÄNSZONEN	27
5.1 Familjen som en social enhet	28
5.2 Hemma: en osynlig arbetsplats	30
5.3 Familjen som skild från arbete	32
5.4 Arbete: att skapa distans till det privata	33
6. INKLUDERANDE PRAKTIKER: ARBETE, FAMILJ OCH INDIVID.....	36
6.1 Att ”bli” familj	36
6.2 Sociala relationer som arbete	38
6.3 Den personliga arbetskraften	40
7. SAMMANFATTANDE KOMMENTARER.....	41
REFERENSLISTA.....	44
BILAGA: INTERVJUGUIDE.....	47

1. INLEDNING

I januari 2004 publiceras en krönika i kvällstidningen Expressen om arbetet som personlig assistent. Krönikören Maria Rydhagen ifrågasätter den reklamkampanj som under vintern 2003-2004 visats i olika media om yrket som, genom att den personliga relationen mellan brukaren och den personliga assistenten belyses, framställs som ett bra, roligt och spännande arbete. ”Javisst [är det det]”, skriver Rydhagen, ”om man bara bortser från lönen, arbetstiderna, arbetsmiljön och arbetsvillkoren” (Rydhagen 2004). Senare samma vår argumenterar en personlig assistent i Sveriges televisions samhällsprogram *Debatt* (2004) för en motion från SSU Bohuslän gällande gratis porr till handikappade. Den personliga assistenten framhåller att det är dennes yrkesplikt att hjälpa sin vårdtagare att onanera ifall den önskar det. Detta bestrids av en närvarande representant för Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige, Roks.

Yrkesgruppen personliga assistenter har funnits sedan 1994, då lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade trädde i kraft under en borgerlig regering (Fagerlund & Frisk 2003:7). Personliga assistenter är, tillsammans med vårdbiträden, det näst största yrket i Sverige sett till hur många personer det sysselsätter (*På tal om...* 2004:56). Kvinnor utgör 89 procent av dessa arbetstagare. I en jämförelse mellan de tio vanligaste yrkena i Sverige, har personliga assistenter räknat inom gruppen vård- och omsorgspersonal, den näst lägsta medellönen bland kvinnor och den lägsta bland män (Ibid. s 67f.).

I debatterna och diskussionerna kring personliga assistenters arbete och arbetsuppgifter, framträder ett yrke som till sitt syfte och innehåll tycks komplext och svårt att definiera. Arbetet är organiserat som ett offentligt yrke som avlönas enligt marknadsekonomiska principer. Samtidigt innebär det omsorg om en enskild individ i dennas hem. Sett utifrån den personliga assistentens arbete tycks innehållet i kategorier och begrepp som privat och offentligt, arbete och belöning, hem och familj, individ och självbestämmande inte självklara till sitt innehåll. En svensk ordbok definierar privat som ”enskild, icke offentlig, icke statens el. samhällets; icke hörande till tjänsten o.d.; icke avsedd för utomstående; personlig, egen” (*Svenska Akademiens ordlista...* 1986/1995:436). Det svenska språkets definition av det privata sker genom *skillnaden* från vad som ses som offentligt och det som beskrivs höra till det offentliga, som exempelvis tjänst. ”Arbete” och ”hem” är två begrepp som förknippas med en offentlig respektive privat sfär, men som i den personliga assistentens arbete vävs samman.

Kön som en organiserande princip för hur arbete organiseras och avlönas har åskådliggjorts av feministiska teoretiker som Heidi Hartman och Gayle Rubin. Hartman (1981/1997:110f.) menar att det patriarkala och det kapitalistiska systemet länkas samman genom en arbetsdelad arbets-

marknad där ”manliga” karaktäristika belönas högre än ”kvinnliga”. Det är en arbetsdelning som knyter män och kvinnor till olika sfärer. Kvinnor knyts till den privata sfären och därmed till enskilda män i ett heterosexuellt system, eftersom kvinnor bara får tillgång till ekonomiskt välstånd genom en familjrelation med män (Ibid. s 106). Gayle Rubin (1975/1997:29f.) gör en läsning av Marx teori kring mervärde. Mervärde betecknar gapet mellan en arbetares lön och värdet av den producerade varan, vilket skapar profit. Rubin menar att kvinnors oavlönade arbete i hemmen är avgörande för att kapitalets möjlighet att utvinna mervärde ur arbetare. Denna arbetsordning, menar hon, måste förstås som en följd av den västerländska organisationen av heterosexuella släktskapssystem enligt ett specifikt så kallat ”sex/gendersystem” (Ibid. s 39).

Hartmans och Rubins texter låter förstå att föreställningar om kön och vad som betraktas som arbete värt att avlöna på komplexa sätt tycks hänga samman med föreställningar om privat och offentligt. Arlie Russell Hochschild (2002:20) visar att hemarbete i Nord skiftas över från vita kvinnor i medelklassen till miljoner lågavlönade kvinnor som migrerar från Syd. Arbete i hem kan betraktas som en omfattande omsorgsindustri där sociala hierarkiska ordningar av ”ras”/etnicitet, kön, klass och sexualitet länkas samman i distinktionen mellan privat och offentligt (Jfr McClintock 1995:53). I Sverige utgör den så kallade ”pigdebatten” ett exempel på hur föreställningar kring klass, kön och ”ras”/etnicitet vävs samman (Gemzöe 2003:109ff.). Den personliga assistentens arbete, liksom hembiträdets och den prostituerades, utövas i vad som ses som en ”privat” sfär. Därmed framträder beskrivningar av arbetet som personlig assistent som intressant för att undersöka hur ”privat” som skilt från ”offentligt” benämns, skapas och kanske utmanas.

1.1 Syfte och frågeställningar

Jag intresserar mig för arbetet som personlig assistent som en praktik, i vilken föreställningar om ”privat” och ”offentligt”, och därigenom arbete, familj, individ och självbestämmande är bestämmande för personliga assistenters arbete. Mitt syfte är att, utifrån ett diskursteoretiskt perspektiv, undersöka hur föreställningar om privata och offentliga ordningar framträder i personliga assistenters beskrivningar av ett arbete i en ”privat” sfär.

I relation till mitt syfte ställer jag mig frågor rörande vad yrkesbeskrivningar av arbete i det ”privata” innebär för föreställningar om arbete, familj, individ, privat och offentligt. Hur framträder, aktualiseras och avgränsas ”privat” och ”offentligt” i dessa beskrivningar och hur relaterar ”privata” och ”offentliga” ordningar till varandra? Hur kan utsagorna tolkas i relation till hegemoniska diskurser om familj, arbete och individ och vad innebär de för hur arbetet uppfattas? Uppstår det utsagor som kan tolkas som motdiskursiva? Vad karakteriserar i så fall dem och vad innebär de för förståelsen av arbete, familj och individ?

1.2 Personlig assistans, forskningsläge och några avgränsningar

Personliga assistenter tillkom som yrkesgrupp i och med handikappreformen 1994 då personlig assistans blev en av tio insatser som personer med funktionshinder kan erhålla (Gynnerstedt 2004:14). Den ideologiska bakgrunden till reformen bottenar i den så kallade Independent Living-rörelsen som hävdar den funktionshindrade människans rätt till självbestämmande, frihet och lika villkor (Ibid.). Företag, kooperativ och privatpersoner har rätt att fritt etablera sig som producenter av tjänsten, men kommunen är skyldig att tillhandahålla densamma (Hugemark 2004:105).

Forskning kring personlig assistans har fokuserat på den som en rättighet för den funktionshindrade individen och det finns få studier kring arbetet som personlig assistent. Monica Larsson (2004:142) menar att assistenter upplever en ensam och lågavlönad arbetssituation som påfrestande. Assistentens arbete i relation till den funktionshindrades självbestämmande och anhöriga saknar formella riktlinjer och kan därför upplevas som oklar av arbetstagarna, anser Larsson. Här beaktas inte att också brukare¹ och anhöriga kan tänkas uppleva sina roller i relation till assistenten som oklara. Forskning visar också att personliga assistenter kan uppleva sitt yrke som självständigt och flexibelt (Larsson 2004:123f.). Larsson visar att övrig forskning kring arbetet som personlig assistent är begränsad. Bland annat nämns en studie av Ritva Gough, i vilken hon menar att personliga assistenter uppfattar sitt arbete som professionellt men att innebörden av begreppet är oklar (Ibid.) Lynn May Rivas (2002:83f.) undersökning om personlig assistans och personliga assistenters arbete i relation till bilden av en oberoende individ, visar att illusionen om (den funktionshindrades) oberoende upprätthålls genom att den personliga assistenten och dess arbete i skiftande grad uppfattas som (o)synligt. Rivas menar att omsorg sett som konsumtion av en vara är ett sätt att återskapa en bild av individens fria val och kontroll.

Jag ämnar undersöka hur ”privat” och ”offentligt” framträder i personliga assistenters arbetsbeskrivningar och jag har inledningsvis konstaterat att distinktionen privat/offentligt förhåller sig till hierarkiska sociala ordningar med avseende på klass, kön, ”ras”/etnicitet och sexualitet (se ex. Feree 1990, McClintock 1995). Mitt projekt behandlar hur nämnda distinktion framträder, skapas och kanske utmanas. Av avgränsningsmässiga skäl kommer distinktionens relation till sociala hierarkiska ordningar företrädesvis inte att behandlas empiriskt, utan sambandet utgör främst en teoretisk utgångspunkt (se kapitel två). I relation till nämnda syfte gör jag inte heller anspråk på att utreda hur personliga assistenters arbetssituation ”faktiskt” ser ut.

¹”Brukare” är ett sätt att benämna en funktionshindrad person som har personlig assistans. Begreppet är etablerat i syfte att inte enbart fokusera på denna som vårdtagare och/eller sjuk (Jfr Fagerlund & Frisk 2003:7). Jag använder brukare och vårdtagare synonymt.

1.3 Disposition

Uppsatsen är disponerad i huvudsak i fem delar: inledning, teoretiskt ramverk och teoretiska verktyg, metodmässiga tillvägagångssätt och metodologiska överväganden, analys av empiri i form av intervjumaterial samt sammanfattande kommentarer.

I kapitel två, det teoretiska ramverket, redogör jag för de vetenskapsteoretiska och diskursteoretiska utgångspunkter jag förhåller mig till i relation till mitt empiriska material. Jag redogör för i sammanhanget relevanta begrepp och teoretiska diskussioner om privat och offentligt, arbete och belöning samt familj och individ.

I avsnittet om metod diskuterar jag hur jag har samlat in det empiriska materialet. Urval av intervjupersoner, val av form för intervjuerna, intervjupersonerna och min egen positionering i förhållande till intervjusituationen och det material som skapas, tar jag upp i det här kapitlet. Jag för också ett metodologiskt resonemang om min teoretiska förståelse av intervju som metod.

Analysen presenteras i följande tre kapitel, i vilka empiri och teori vävs samman. I kapitel nummer fyra fokuserar jag på hur ett arbete som utförs i ett ”privat” sfär beskrivs. I det nästföljande fokuserar jag på hur arbete och familj, offentligt och privat framträder som avgränsade fenomen i assistenternas egna berättelser. Avslutningsvis undersöker jag vad beskrivningar av personliga assistenters arbete säger om möjliga sätt att betrakta arbete, familj och individ på.

I de sammanfattande kommentarerna knyter jag ihop analysen i relation till syfte och frågeställningar samt kommenterar teoretiska utgångspunkter utifrån empirin. Jag presenterar också kort ett urval av andra frågor och problemområden som mitt projekt givit upphov till.

2. TEORETISKT RAMVERK OCH TEORETISKA VERKTYG

2.1 Socialkonstruktivistiska utgångspunkter

Enligt ett poststrukturalistiskt förhållningssätt kan sociala, politiska och ekonomiska ordningar i en västerländsk hegemonisk världsordning betraktas som skapade genom språkliga praktiker (Eriksson m fl 1999:17f.). Teorin säger att språket och våra ”sätt att tala” om världen är sociala praktiker som också konstruerar den. Istället för att betrakta data som information och speglingar av en ”sann” verklighet, blir det därför intressant att analysera data *i sig* för att studera hur mening formuleras och världen skapas socialt. Dessa utgör grundläggande drag i min socialkonstruktivistiska utgångspunkt: beskrivningar av världen är också ett sätt att konstruera och frambringa den (Jfr ex. Gubrium & Holstein 1997:39, Sahlin 1999:90).

Jag inspireras av ett socialkonstruktionistiskt perspektiv som fokuserar på hur mening kring världen och fenomen skapas genom att ”göra skillnad” mellan kategorier (se ex. Hall 1992, Brah 1996). Begreppspår som privat och offentligt, kvinna och man, homosexuell och heterosexuell utgör så kallade binära oppositioner som språket är uppbyggt kring (Eriksson m fl 1999:18). Begreppen får mening genom skillnaden mellan dem. Ordens, begreppens och kategoriernas innehåll skapas genom sin inbördes relation och en kategori kan inte finnas utan dess ”motsats” (Jfr Hall 1992:314). Begrepp som konstrueras som motsatta kan därför förstås som oskiljaktigt beroende av varandra i en maktrelation där det ena begreppet dominerar det andra. Binära motsatspar är också hierarkiskt ordnade och den svagare delen av den binära oppositionen är beroende av den starkare (Eriksson m fl 1999:17).

I vad som kan beskrivas som ett så kallat dualistiskt tankesystem går det inte att se gråzonerna mellan de binära motsatserna. Kort uttryckt innebär det att när vi talar om världen genom så kallade binära oppositioner, skapar vi också världen *enligt* dessa. Hall (1992:280) menar att mening som skapas ur de binära oppositionerna också reduceras till dem².

Jag använder teorin kring världen som organiserad i språkliga binära oppositioner som en grundläggande utgångspunkt i mitt teoretiska ramverk. Samtidigt ser jag det socialkonstruktionistiska perspektivet som ett sätt att undersöka om det finns språkliga möjligheter att utmana binära oppositioner. Vad innebär det exempelvis att tala om familj *som* arbete eller arbete *som* familj när ”arbete” skiljs från ”familj”? För att förstå ”hur vi talar om” de binära motsatsparen, hur de relaterar till varandra och till andra samhälleliga praktiker kommer jag att ta hjälp av diskursteoretiska resonemang.

2.2 Begreppet diskurs

En allmän definition av hur vi kan förstå diskurs lånar jag från Hall (1992:291), som definierar diskurser som de utsagor vi använder för att benämna en samhällelig företeelse, det vill säga det specifika sätt vi talar om något på. Språkets betydelse förändras ständigt och en diskurs fungerar som en organisering av hur vi benämner verkligheten. En diskurs låser ord och begrepp till en specifik betydelse (Winther Jørgensen & Phillips 2000:33). Därmed möjliggörs vissa utsagor om samhället, medan andra inte kan framträda (Sahlin 1999:86).

Jag ansluter mig till en förståelse av diskurs, till viss del präglad av Winther Jørgensen & Phillips (2000:33ff.) tolkning av Ernesto Laclau och Chantal Mouffe, där betydelsen av ord och

² Wendy Browns (1995:213) analys av att politiska identitetskategorier som heterosexuell och homosexuell också reglerar hur vi förstår sexualitet och sexuella praktiker, kan användas som exempel. Praktiker utanför vad kategorierna ”tillåter”, som exempelvis en lesbisk kvinna som har sex med män, går inte att förstå i termer av dessa.

begrepp ses som bestämda enligt specifika mönster, men där ordens och språkets betydelse dock aldrig är fullständig utan kan laddas med ny innebörd. Diskurser är också föränderliga och det pågår kamper om hur ord och beteckningar ska förstås. Olika diskurser kan sägas konkurrera om hur mening kring sociala fenomen, som exempelvis ”arbete”, ska formuleras. ”Arbete” utgör en så kallad nodalpunkt i en diskurs, det vill säga en central fixeringspunkt som andra begrepp i diskursen relaterar till och får sin betydelse genom. Exempelvis får fenomenet ”facket” betydelse genom sin relation till begreppet ”arbete”. Men ”arbete” kan också beskrivas som en ”flytande signifikant”, ett ord som olika diskurser försöker ge mening. Begreppet ”diskursordning”, från den kritiska diskursanalysen, framstår som ett användbart sätt att beskriva ett område eller en social domän där olika diskurser försöker ge mening åt centrala ord och begrepp (Ibid. s 76).

Min förståelse av diskursers sociala förändringspotential hämtar jag från Norman Faircloughs (1992) kritiskt diskursanalytiska perspektiv. En diskursiv praktik som syftar till att skapa, åter-skapa eller förändra maktrelationer är, enligt Fairclough (1992:87), ideologisk. Han menar att diskursiva praktiker utgör delar av sociala, ekonomiska, politiska och ideologiska strukturer men att dessa inte kan reduceras till diskurser (Ibid. s 66). Diskurser förhåller sig i ett dialektiskt förhållande till dessa strukturer: de både skapar dem och skapas av dem.

I en hegemonisk, det vill säga överordnad, diskurs normaliseras ideologiska föreställningar och ett särskilt sätt att tala om exempelvis ”det privata” framställs som ”naturligt” och ”självkänt” (Jfr Ibid. s 92). I en diskursordning kan motdiskurser, som utmanar de hegemoniska diskursernas givna maktrelationer, uppstå (Sahlin 1999:86). Jag ser diskursers sociala förändringspotential i relation till att andra, exempelvis ekonomiska, sociala strukturer, reglerar men också regleras av diskurser. Därmed blir det intressant att undersöka hur hegemoniska diskurser och motdiskurser framträder.

2.3 Privat och offentligt som separata sociala sfärer

Det privata och det offentliga som separata sociala sfärer utgör en diskurs i det moderna samhället som är uppbyggd kring en språklig binär opposition. Sociologen Ferdinand Tönnies utvecklade i slutet av 1800-talet en teori kring begreppsparet *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*³, som jag tolkar som en beskrivning av vad den binära oppositionen privat och offentligt innehåller. Jag använder Johan Asplunds (1991) läsning av Tönnies för diskursen om dessa sfärens innehåll.

³ Begreppen är svåra att direktöversätta till svenska (se diskussion Asplund 1991:7f.). En ungefärlig översättning av ”*Gemeinschaft*” skulle kunna vara ”gemenskap”. ”*Gesellschaft*” har en viss motsvarighet i svenskans ”samhälle” eller ”sällskap”. När jag refererar till dessa begrepp använder jag företrädesvis de tyska beteckningarna.

Gemeinschaft och Gesellschaft – en diskursbeskrivning

Asplund menar att Gemeinschaft och Gesellschaft ska förstås som två sociala organisationsprinciper. Begreppsparet kan tolkas som ett sätt att åskådliggöra det moderna, kapitalistiskt organiserade samhällets förhållande mellan marknadsmässiga, instrumentella relationer (Gesellschaft) och relationer av social gemenskap ordnade i organiska enheter (Gemeinschaft) (Asplund 1991:67). Gesellschaft betecknar det offentliga livet, bland annat bestående av vetenskap. Det är en marknad grundad på ekonomiska principer och kontakten mellan människor är mekanisk och artificiell. Gesellschaft skiljs från Gemeinschaft som betecknar en ”privat” värld i vilken samlevnaden mellan människor är naturlig och organisk (Ibid. s 63f.).

Gemeinschaft och Gesellschaft kan, enligt Asplund, förstås som en beskrivning av två parallellt existerande världar i vilka olika värden råder. Samhället som organiserat genom en distinktion mellan en politisk och marknadsekonomisk, offentligt sfär och en privat gemensamhetsfär, kan sägas utgöra en diskurs om samhället. I denna diskurs konstrueras det privata som ett centrum för känslomässiga band i en annars ”hjärtlös värld” (Feree 1990:866f.).

Gemeinschaft och Gesellschaft ser jag som användbara som en beskrivning av hur samhället ter sig, de beskriver diskursens innehåll, men det binära begreppsparet utgör ingen analys av separationen mellan sfärerna eller hur sociala hierarkier förhåller sig till dessa. Enligt Carole Pateman (1989:34) skapas distinktionen mellan privat och offentligt genom en liberal samhällsideologi: det ”civila” och politiskt föränderliga samhället mellan autonoma, jämlika individer associeras till en offentlig sfär, medan den privata sfären skiljs från den politiska världen. Den ses istället som en naturlig och evig, och därför som en apolitisk, värld. Jag använder och definierar ”privat” och ”offentligt” enligt detta resonemang.

Kön, klass och distinktionen mellan privat och offentligt

Patemans analys av dikotomin privat/offentligt visar att kvinnor associeras med och reduceras till kropp i den liberala ideologin. Genom att kultur och natur konstrueras som en binär opposition, konstrueras kvinnor som natur och därmed ”naturligt” underordnade kulturbestämda män (Pateman 1989:45). Delarna i det binära motsatsparet förhåller sig till varandra i en hierarkisk relation. Distinktionerna mellan kategorierna privat och offentligt skapas i och återskapar en patriarkal samhällsordning i vilken kvinnor ses som ”naturligt” hemmahörande i det privata medan män rör sig i båda sfärerna. Åtskillnaden mellan kvinnor och män är därför oskiljaktigt sammanvävt med det liberala samhällets dualistiska distinktion mellan privat och offentligt, natur och kultur (Ibid. s 123). Gayle Rubins (1975/1997:40) analys hur kön/genus och begär binds samman i ett heterosexuellt organiserat och hierarkiskt ordnat sex/gendersystem kan därför, i en

läsning av Pateman, förstås som grundläggande för dikotomin privat/offentligt. Det är en diskurs om samhället som därmed kan betraktas som ideologisk.

Distinktionen mellan privat/offentligt relaterar till en distinktion mellan kvinnor och män, men utgör också en ideologisk diskurs om samhället som implicit utgår från en specifikt medelklassmässig samhällsposition, vilket inte kommer till uttryck i Patemans analys. McClintock (1995:161ff.) visar i en studie om brittisk viktorsk imperialism att det moderna samhällets hegemoniska diskurs om arbete oskiljaktigt hänger samman med föreställningar kring bland annat klass och kön. Åtskillnaden mellan en privat social sfär och en offentlig uppkom i relation till att det arbete som utfördes i hemmen av betald arbetarklassarbetskraft och av den gifta kvinnan osynliggjordes som "arbete". I ett framväxande medelklassideal framställdes "kvinnan" som ledig. "Den lediga kvinnan" blev "hemmets ängel", en symbol för tradition och moral. Arbetarklasskvinnans arbete i det privata hemmet, kan förstås som en tröskelposition mellan kategorierna privat och offentligt, där "motsatserna" arbete och hem inte längre är åtskiljbara.

Linda McDowell (1999:83) menar att osynliggörandet av kvinnors arbete förhåller sig till hur begreppet "arbete" skapas i relation till privata och offentliga sfärer. Genom att den privata sfären skapas i opposition till den offentliga, ses det arbete som utförs i den privata sfären som skilt från och annorlunda än arbete i det offentliga.

2.4 Arbete och belöning

Arbete sett som en så kallad flytande signifikant i en diskursordning, betyder att innebörden i begreppet kan ses som en kamp mellan olika diskurser. Kön, klass och privat/offentligt utgör några av komplexa sammanhängande system i denna diskursordning. Gemeinschaft och Gesellschaft som beskrivande begrepp och Marx idéer om arbete och klassrelationer i det kapitalistiska samhället, är teoretiseringar som tar distinktionen mellan privat och offentligt för given. Marx (1867/1997:342) ser kvinnor som ett tillskott till, inte som en del av, arbetskraften. Det är ett tillskott som underminerar mäns ställning som arbetare i relation till kapitalet. Hur ter sig en hegemonisk diskurs om "arbete" och finns det motdiskurser till hur arbete kan betraktas? Nedan skiljer jag på "arbete" och arbete. Medan "arbete" avser att markera en hegemonisk diskurs, används arbete, utan apostrofer, för att visa på vidare diskursiva tolkningsramar.

En hegemonisk diskurs om "arbete" och motdiskursiva tolkningar

Maria Janssons (2001) analys av "arbete", i en studie om arbete, moderskap och dagbarnvårdare, ger en uppfattning om vad en hegemonisk diskurs om arbete innehåller. I en kapitalistiskt organiserad arbetsmarknad beskrivs arbetskraften som möjlig att abstrahera från kroppen som

utför arbetet (Ibid. s 140). Arbetskraften ”förtingligas” och ses som en vara som säljs av fria individer på en offentlig arbetsmarknad. Det innebär att arbetskraften abstraheras från arbetaren: ”arbetskraft” blir möjlig att särskilja från individen. Abstraktionen av arbetskraft från individen är en diskursiv gräns mellan arbete och slaveri, det vill säga säljandet/köpandet av en fri individ (Anderson 2000:113). Detta kan förstås som en ideologisk social konstruktion, en politisk fiktion, eftersom arbetskraften aldrig går att skilja från arbetaren själv (Ibid. s. 2).

Arbete kan bara abstraheras från kroppen genom att ”arbete” avgränsas mot det ”privata”. Den diskursiva konstruktion av ”arbetskraft”, som något individen äger och kan sälja, innebär att ”arbete” skiljs från den kraft som går åt till att reproducera individen själv. Produktion skiljs från reproduktion i en binär opposition. Den binära oppositionen privat/offentligt, är en distinktion som har betydelse för hur ”arbete” i det kapitalistiska samhället konceptualiseras (Jfr Jansson 2001:142ff.). ”Professionalitet”, som ett begrepp inom diskursen ”arbete”, relaterar till arbete som ett förtingligande. Det konstrueras utifrån bilden av arbete som något personer *gör* (produktion) som skilt från något personer *är* (reproduktion) (Ibid. s 160, 174). Den hegemoniska diskursen ”arbete”, det vill säga arbete betraktat som ett görande, relaterar till diskursen om en oberoende individ: ”arbete” kan förstås som en individualiseringsprocess (Ibid. s 155).

Anderson (2000) undersöker hemarbete som arbete och menar att arbete i den ”privata” sfären, som exempelvis hembiträdens eller personliga assistenters, inte går att förstå enligt den ovan beskrivna bilden av ”arbete”. Arbete som syftar till att reproducera hela arbetaren innebär också social reproduktion. ”Reproductive work is not confined to the maintenance of physical bodies: people are social, cultural and ideological beings, not just units of labours” (Ibid. s 13).

Det socialt reproduktiva arbetet innebär att socialt, kulturellt och ideologiskt producera människor. Dess utförande går inte att skilja från den som utför sysslorna. Den sociala reproduktionen sker inte bara genom det ”arbete” som utförs, utan genom att personen som gör det är den den är (Jfr Jansson 2001:200). Exempelvis är en barnflickas omsorg om ett barn inte bara fysisk, utan också en produktion av en hel individ; socialt, kulturellt och ideologiskt. Att det är hon som gör det och inte exempelvis föräldrarna, reproducerar sociala relationer exempelvis i termer av klass och kön. Rätten att bestämma över det reproduktiva arbetet innebär bestämmanderätt över hela personen som utför det, inte bara dennas ”arbetskraft” (Anderson 2000:113). Exempelvis bestämmer den som anställer en personlig assistent inte bara vad denna ska göra, utan vem den vill att person ska vara (Ibid. s 114). Varandet som *oskiljbart* från görandet och arbete som visar individers beroende av varandra, står i kontrast till diskursen ”arbete” och kan tolkas som en motdiskursiv ansats.

”Privat” och ”offentligt” och belöning för arbete

”Arbete” kan förstås som diskursivt skilt från arbete som utförs reproduktivt. Det får konsekvenser för hur arbete skattas i termer av belöning. Tönnies menar att arbete som utförs i Gemeinschaft, den privata sfären, är ett självändamål eftersom det är ett arbete som, enligt honom, skapar värde i sig själv. Det syftar till social reproduktion. I Gesellschaft, den offentliga sfären, förstås det däremot som ett medel för att uppnå förmögenhet och avlönas ekonomiskt (Asplund 1991:76f.). Clare Ungerson (2000:75f.) visar att en del av betalning för omsorgsarbete är så kallad symbolisk betalning. Det är en kombination av gåvorationalitet, enligt ett Gemeinschaftstänkande, och ekonomisk marknadsrationalitet. Jansson (2001:167) åskådliggör att så kallat ”modrande”, uppfattas som både ekonomiskt ovärderligt och värdelöst.

Diskursen, ”arbete”, det vill säga arbete som skilt från social reproduktion, innebär att ekonomisk belöningen för arbete ses som hemmahörande i en offentlig sfär. Distinktionen mellan ”arbete” och social reproduktion är ”könad”: kvinnors arbete värderas lägre ekonomiskt på en heterosexuell/ könsarbetsdelad arbetsmarknad (se ex. Gemzöe 2003:116). En hegemonisk diskurs om arbete och hur arbete avlönas relaterar till distinktionen mellan offentligt och privat.

2.5 Familj och kärlek

Familj har länge betraktats som irrelevant för samhällsvetenskaplig forskning, eftersom den har setts som en evig och naturlig social enhet skild från den offentliga och politiska sfären (Cheal 2002:149). Feministisk forskning (se ex. Hartman 1981/1997, Smith 1981/1987) visar att familj och hemliv i högsta grad är centrala politiska fenomen i det västerländska samhället med betydelse för sociala hierarkiska ordningar. McClintock (1995:167) visar att bilden av en ”ekonomisk man” och en ”ledig kvinna” framträdde i och med att den heterosexuellt organiserade medelklassfamiljen normaliserades i det viktorianska samhället. Det uppstod konventioner kring vad som passade respektive kön. När den ideala bilden av familjeliv, hem och kön inte efterlevdes, exempelvis när kvinnor arbetade, tolkades det som uttryck för rasmässig degeneration (Ibid. s 42, 53) Familj som en opolitisk och ”naturlig” kategori innefattar implicit en normaliserad och hegemonisk bild av en vit, heterosexuellt organiserad, medelklasskärnfamilj (Feree 1990:879).

Den hegemoniska diskursen ”familj”⁴ är en isolerad kärnfamilj som skapas i relation till privat och offentligt som distinkta sociala sfärer (Cheal 2002:4). Familjen som en social organisk enhet (Gemeinschaft) skild från det offentliga (Gesellschaft), knyter ”kärlek” till begreppet ”familj”. Feree (1990:866f.) menar att avskildhet och solidaritet är centrala begrepp för att förstå den

⁴ ”Familj” betecknar den hegemoniska diskursen. Familj, utan apostrofer, används för att diskutera vidare tolkningsramar.

hegemoniska diskursen ”familj”: familjen ses som en solidarisk enhet skild från offentligheten, ett ”haven in a heartless world”. ”Hemmet” utgör en materiell representation av den sociala konstruktionen av ”familj” (McDowell 1999:72).

I Asplunds (1991:77) tolkning av Tönnies är arbete som utförs inom Gemeinschaft ett självändamål och görs av kärlek. Arbete i Gesellschaft frambringar däremot mekanisk egendom. I det moderna samhället skiljs det marknadsekonomiska betalda arbetet från arbete som utförs i familjen ”för kärleks skull” (Cheal 2002:130). Ekonomi och kärlek som belöning skiljs åt och avgränsas till respektive sfär. ”Familj” som en känslomässig enhet osynliggör den som en ekonomisk sammanslutning och som en plats för arbete (Gerstel och Gross 1987:3) och kärlek som kraft till arbete osynliggörs i det ”offentliga”. Anna G. Jónasdóttir (1991:113f.) menar att det finns arbete som är obetalbart, nämligen arbete som utförs av en sexuell kraft. Det är en kraft som bara kan ges frivilligt och som inte avgränsas till en privat sfär utan är drivande i både ”arbete” och politik. Diskursivt avgränsas dock den sexuella kraften till det privata. Sexuell kraft utöver det ”privatas” gränser skulle kunna tolkas som en motdiskursiv ansats som utmanar ”privat” och ”offentligt” som distinkta sfärer och diskursen om en avgränsad familj.

Jansson (2001:189) visar att dagbarnvårdares omsorg om andras barn ses som arbete som ska avlönas ekonomiskt, medan omsorg om en persons egna barn inte avlönas. Dagbarnvårdares ”produktion” är att de möjliggör för andra föräldrar (kvinnor) att ”arbeta”. Den minsta enheten för hur ”arbete” skapas är därför den heterosexuella kärnfamiljen och dess funktion som reproduktionsgarant. ”Familj” och ”arbete” kan, enligt Jansson, förstås som endast *en* historisk variabel. Detta ifrågasätter bilden av en oberoende individ som fritt säljer sin ”arbetskraft” på arbetsmarknaden. Diskursivt behandlas dock ”arbete” och ”familj”, kärlek och ekonomi som olika fenomen (Feree 1990:871). Det arbete som utförs i familjen, av en heterosexuellt gift kvinna, osynliggörs och den gifta mannen tillgodogör sig det som sitt eget. Han (åter)skapas som en autonom individ (Smith 1981/1987:33).

2.6 En autonom individ – en autonom familj

Liberalismens idé om ”individen” är en jämlik individ i den offentliga sfären som privat är fri och oberoende (Duncan 1996:128). Begreppet individ är till sin konstruktion implicit manligt (Pateman 1989:40). I konstruktionen av ”kvinnan” som natur blir hon också oförmögen att ingå sociala kontrakt i det offentliga livet: ”the social contract is the point of origin, or birth, of civil society, and simultaneously its separation from the (private) sphere of real birth and the disorder of women” (Ibid. s 45). Den manliga dominansen över kvinnan som ”av naturen given”, inte som en politisk överordning, reproduceras i det liberala samhället. Exempelvis omfattades aldrig

kvinnor av föreställningar om ”en oberoende individ” i den franska revolutionens, och den västerländska civilisationens, ”frihet, jämlikhet och broderskap” (se ex. Wollstonecraft 1792/1997). Diskursen om en autonom individ kan betraktas som en hegemonisk diskurs.

En heterosexuell och patriarkal ordning samt en hegemonisk medelklassidentitet går inte att skilja från konstruktionen av individen som fri och oberoende (Duncan 1996:128). Språkets ordning i binära oppositioner, det privata som skilt från det offentliga och produktion som skild från reproduktion, samverkar för att skapa ”den fria och oberoende individen”. Det som hotar denna politiskt ideologiska bild, nämligen individers exempelvis ekonomiska, kroppsliga eller känslomässiga interpersonella beroende av varandra, avgränsas till och ”döljs” i det privata och ”arbete” avgränsas från ”reproduktion” (Jónasdóttir 1991:217, Rivas 2002:75).

I den liberala ideologin översätts diskursen om individen som autonom till familjen som autonom (Duncan 1996:128f.). Det privata som autonomt och skyddat från statliga interventioner, det vill säga en persons, familjs eller privat företags frihet att exempelvis äga, är ideologiskt grundläggande för den västerländska demokratin och diskursen om det ”civila” samhället.

Distinktionen mellan privat och offentligt framträder som relaterande till en hegemonisk diskurs om ”arbete” och belöning, ”familj” som autonom och som ett centrum för gemenskap och individen som oberoende. Arbete som oskiljbart från reproduktion av människor ifrågasätter bilden av en oberoende individ och en avgränsad, autonom familj, ”privat” som skilt från ”offentligt”. Det skulle kunna tolkas som motdiskursiva ansatser. Personliga assistenter befinner sig i en position mellan ”privat” och ”offentligt”.

3. METOD

3.1 Urval

Yrkesgruppen personliga assistenter arbetar kring en vårdtagare och samordningen för hur de är anställda varierar. Personliga assistenter kan vara anställda direkt av vårdtagaren, men kan också vara anställda av kommunen, kooperativ av vårdtagare som går samman och driver en gemensam verksamhet eller privata företag som sköter anställning av personliga assistenter och handläggning av personlig assistans. Eftersom assistenters arbetsmiljö utgörs av någons hem och vårdtagaren och assistenten företrädesvis inte vistas på de samordnande kontoren, i de fall de finns, saknas också ”offentliga” arbetsplatser att vända sig till för direkt kontakt med arbetstagarna⁵.

⁵ Arbetstagare används genomgående som synonymt med personlig assistent.

På grund av tillgänglighet och med avseende på uppsatsens omfång i tid, har jag valt att begränsa mitt urval till att intervjua assistenter som är anställda i icke vinstdrivande verksamheter. Jag har därför företrädesvis kontaktat kommunala handläggare av personlig assistans i en större stad i Sverige samt ett kooperativ i samma region för att finna intervjupersoner.

För att få kontakt med enskilda personliga assistenter har jag fått vända mig till koordinerande verksamheter som organiserar arbetsgrupper av personliga assistenter. Det innebär att i de fall intervjupersonerna är kommunalt anställda, har jag fått kontakt med mina intervjupersoner genom deras chefer. Dessa har fungerat som så kallade "gatekeepers" och utövat en avsevärd kontroll över hur jag som forskare har släppts in i organisation och i urvalet av intervjupersoner (Jfr May 1997:54). De överordnade lade ut en förfrågan om att medverka i en intervju till de anställda. Deras urvalsförfarande eller presentation av mitt projekt till den enskilda assistenten har jag således inte haft insyn i.

Att projektet presenterades för den enskilda assistenten genom en överordnad kan på olika sätt tänkas ha konsekvenser för hur intervjupersonerna förhöll sig till projektet och hur de upplevde intervjusituationen (Jfr Widerberg 2002:104). Det kan tänkas att deras vilja att medverka underlättades av att projektet presenterades av någon inom deras arbetsgrupp och chefens positiva inställning. Det är också möjligt att intervjupersonerna såg mig som en "förlängning" av deras överordnade, vilket kan ha medfört att de under intervjun gav en "officiell" version av att arbeta som personlig assistent (May 1997:142).

Jag har också genomfört en intervju med en anställd i ett kooperativ. Intervjupersonen arbetar både som personlig assistent och har en samordnande tjänst på verksamhetens kansli. Jag kom i kontakt med denna direkt på kooperativet, vilket gör att intervjusituationen därför inte präglas av en initial kontakt med en överordnad. Däremot kan intervjupersonen själv betraktas som en överordnad i förhållande till andra assistenter. I relation till intervjuens fokus (se Bilaga: intervjuguide) tycktes detta dock inte medföra någon påtagbar skillnad jämfört med övriga intervjuer. Eftersom jag fokuserar på hur arbetet som personlig assistent beskrivs, gör jag analytiskt inte någon skillnad mellan de olika intervjupersonernas utsagor.

Genom att homogenisera formen för anställning har andra variabler varit tongivande i försök att hitta varierande berättelser om hur det är att arbeta som personlig assistent. Kriterier har varit olika former av anställning i termer av heltid eller deltid samt olika lång erfarenhet av att arbeta inom yrket. Jag har avgränsat urvalet gentemot assistenter som är anhöriga till brukaren. Det kan därmed betraktas som ett systematiskt urval, för vilket jag har formulerat vissa krav med avseende på anställningsformer. Det syftar till att utifrån dessa kriterier ge bredd och djup till bilden av arbetet som personlig assistent (Holme & Solvang 1997:101ff.).

3.2 Intervjupersonerna

Uppsatsens empiri består av intervjumaterial som bygger på totalt fem intervjuer med personliga assistenter. De arbetar med olika vårdtagare, har skiftande lång erfarenhet av arbetet som assistent och är hel- och deltidanställda eller timanställda. En intervjuperson har arbetat med assistentyrket på olika sätt under tio års tid medan en annan har varit anställd i ett halvår. Även anställningsformerna varierar. Någon arbetar deltid dagtid på ett dagcenter, en annan heltid, företrädesvis i vårdtagarens hem under alla tider på dygnet, medan en tredje är timanställd och blir inringd till olika vårdtagare vid behov.

Alla intervjupersoner är kvinnor vars positioner i förhållande till samhällliga ordningar har betydelse för deras berättelser kring arbetet som personlig assistent. Åldersmässigt varierar intervjupersonerna mellan 26 och 47 år. De har olika utbildningsbakgrund. En har läst kurser på komvux, en har läst teoretiska ämnen på universitetet medan en tredje är fritidsledare i grunden. Yrket personlig assistent implicerar en specifik klassposition utifrån dess löneläge, men intervjupersonernas klassposition är som synes mer komplex än så. Även deras skiftande nationella, etniska, regionala och lokala bakgrunder har betydelse för den empiri som skapas.

Dessa delar samverkar med andra i komplexa mönster och den bild som jag presenterar här syftar inte till att ge en fullödig beskrivning av mina intervjupersoner. Istället ser jag den som ett sätt att poängtera hur deras och mina erfarenheter på olika sätt samverkar i skapandet av det som här presenteras som "empiri" (Jfr May 1997:115).

3.3 Forskarroll och positionering

Forskarens biografi, samhällliga position och förförståelse av fenomenet är både i projektets initiala fas och efterföljande stadier avgörande för dess form. Min sociala position går inte att särskilja från det jag formulerar som intressant: från val av ämne till analys av teori och intervjumaterial. Jag som forskare kommer också alltid att vara ett subjekt med en specifik social position och erfarenhet (Acker m fl 1991:140). Min förförståelse och sättet på vilket jag väljer att närma mig yrket personlig assistent är avhängig av min erfarenhet på ett personligt, yrkesmässigt, utbildningsmässigt och känslomässigt plan, vilka i sin tur relaterar till olika samhällliga strukturer.

Studier inom genusvetenskap och sociologi influerar hur jag teoretiskt närmar mig mitt problemområde och vilka frågor jag väljer att ställa, både under intervjuerna och till materialet (Jfr Holme & Solvang 1997:151). Mitt val av problemområde berörs också av min yrkesmässiga erfarenhet av att arbeta som personlig assistent parallellt med universitetsstudier. Jag har under samma tid vistats i två skilda verkligheter där den ena, arbetet som personlig assistent, alltid har präglats av att jag studerar. Däremot har erfarenheten av att arbeta inom ett kvinnodominerat

arbete med låg samhällelig status osynliggjorts inom universitet. Min förförståelse kring problemområdet färgas också av erfarenheten att växa upp i ett hem med personliga assistenter som assisterade en familjemedlem, liksom hur jag som ung, vit kvinna i lägre medelklassen skapas av och relaterar till samhället i övrigt. I konstruktionen av ett vetenskapligt fält förhåller jag mig till en empiri, som för assistenterna, familjerna, vårdtagarna, jag som familjemedlem och arbetande, utgör en vardag. Gränsen mellan erfarenhet och empiri är omöjlig och ovidkommande att försöka fastställa (Jfr Stanley & Wise 1991:275).

3.4 Intervjuerna

I syfte att få tillgång till personliga assistenters beskrivningar av sina arbetssituationer har jag valt att använda mig av så kallade ostrukturerade ”öppna” intervjuer, för vilka jag föreberedde teman (se Bilaga: intervjuguide) att beröra under intervjun (May 1997:112). Den öppna intervjun medförde att intervjupersonens referensramar var tongivande för hur vi kom att prata om arbetet som personlig assistent. Formen skapar i någon mån en mer jämlik relation i termer av att formulera mening om vad som är relevant under intervjun (Acker m fl 1991:146). Den öppna intervjuformen ger möjlighet till flexibilitet under intervjun och den har varit ett medel för mig som forskare att distansera mig från min egen förförståelse och vara lyhörd för intervjupersonens förståelse av ämnet (May 1997:113). Det har också inneburit att vi tillsammans har kunnat synliggöra intervjusituationen som en social relation och tala om den (Jfr Ibid. s 122).

Intervjuerna varade mellan 40 minuter upp emot två timmar, en tidsvariation som till viss del berodde på hur intervjun förlöpte mellan mig och intervjupersonen. Även platsen för intervjuerna gjorde att längden varierade. Jag intervjuade tre av kvinnorna i deras respektive hem och de andra två på eller i anknytning till deras arbetsplatser, vilket hade betydelse för längden på samtalet. Formen för den öppna intervjun som utgörs mer av ett samtal än frågor och svar, föreföll svårare att praktisera under intervjuerna på arbetsplatsen, bland annat eftersom vi där avbröts av andra personer. Intervjuerna spelades in och har sedan transkriberats av mig.

3.5 Anonymitet och transkription

Etiska överväganden för att aidentifiera och garantera intervjupersonerna anonymitet och integritet blir viktiga frågor i material skapat med personliga assistenter, bland annat på grund av deras arbetssituation nära personer i hem och en utsatt position både arbetsmarknads- och anställningsmässigt. Intervjumaterialet förvaras inlåst. Jag har valt att återge intervjuer utan källa för att inte göra det möjligt att följa respektive intervjuperson genom uppsatsen. Vid samtal om

en specifik ort eller arbetsplats har jag fingerat uppgifter för att avidentifiera och undvika att utsagor kan kopplas samman med någon specifik person.

Jacobsson (2000:51) poängterar betydelsen av analysens form för graden av noggrannhet i transkriptionen. Utifrån ett diskursteoretiskt perspektiv, då intervjumaterialet används för att analysera möjligheter och begränsningar i formulerandet av mening (Sahlin 1999:88), finns det en poäng att i transkriptionen återge det som sagts under intervjun så noggrant som möjligt. Jag återger därför en detaljerad transkription som också syftar till att göra det möjligt för läsaren att bilda sig en egen uppfattning om citatet (Jacobsson 2000:51). Jag vill dock med eftertryck poängtera att citaten återger talspråk och därför bör skiljas från skrivspråksmässiga konventioner kring ”hur man uttrycker sig”. Då talspråkets stakningar och hummanden försvårar ett flyt i läsningen och synliggörandet av citatens analytiska poäng, har jag valt att så försiktigt som möjligt göra vissa justerande ingrepp. Ändringar har också gjorts för att garantera intervjupersonernas anonymitet.

Angående tecken i transkriptionerna markerar jag ljud och rörelser under intervjun inom klamrar. Klamrar markerar också mina ingrepp i det textmässiga materialet, exempelvis markerar tre punkter ett urklipp. Ord återges talspråksmässigt och följer därför inte alltid skrivspråkets konventioner, vilket också gäller för meningsbyggnad. Punkt och kommatecken används i symbolernas vanliga bemärkelse av slut respektive paus. Ett bindestreck markerar ett avbrott i en utsaga.

3.6 Metodologiska kommentarer

Den kunskap som skapas mellan mig och intervjupersonerna i intervjuerna och i min analys måste ses i ljuset av sin politiska och sociala kontext. Dessa är på alla nivåer i forskningsprocessen avgörande för vilken kunskap som skapas (May 1997:45f.). Kritik av det positivistiskt orienterade vetenskapliga projektet visar att forskarens subjektivitet och vetenskapens sociala och politiska kontext aldrig går att skilja från den forskning som skapas (se ex. Mies 1991:64).

Att göra intervjuer för att synliggöra en samhällsverklighet innebär paradoxalt nog att det här forskningsprojektet också är del av en tradition i vilken vetenskapen kontinuerligt har gjort intrång i kvinnors liv (May 1997:123). Konstruktionen av dessa intrång som legitima produceras genom och reproducerar kvinnors underordning. Att alla är kvinnor innebär för oss en samhällslikartad position utifrån kön, men det säger ingenting om hur respektive person förhåller sig till andra samhällslikartade kategorier och hierarkiska strukturer utifrån sexualitet, ”ras”/etnicitet och klass (Ibid. s 38). Det är inte bara kategorin kvinnor som varit föremål för vetenskapens interventioner utan också arbetarklass, svarta och homosexuella i högre grad än medelklass, vita och heterosexuella (se ex. McClintock 1995:52ff.). Att det uteslutande är kvinnor som samverkar för

att skapa den empiri som intervjumaterialet utgör, innebär inte nödvändigtvis att vi alla definierar det som ett ”frigörande” projekt (Kelly m fl 1994:37).

Den kvalitativa metoden skapar kontextbunden kunskap men bär också den positivistiska vetenskapens grundläggande konstruktion av att forskare kan förstå verkligheten genom att ta del av människors berättelser om den (Mulinari 1999:46). Det är ett antagande och ett utövande av vetenskap som medför en specifik relation mellan intervjuaren och intervjupersonen. Trots synliggörandet av båda parter subjektivitet som avgörande för den kunskap som skapas under ett intervjusamtal, kommer den intervjuades ord efter intervjun att utgöra objekt för mitt kunskapande utan den intervjuades inflytande. Det skapas en ojämlik maktfördelning mellan forskare och informant i forskningsprocessen (Acker m fl 1991:136).

Mitt förhållande till den metod jag har valt för att genomföra det här projektet, präglas därför av ständig ambivalens. Etablerandet av en subjekt-subjekt-relation under intervjusituationen gör att det finns risk för manipulation och integritetskränkning (Acker m fl 1991:141). Valet att förlägga själva intervjun till intervjupersonens hem medför att jag riskerar att uppfattas mer som gäst än som forskare till vilken intervjupersonen, i forskningsprocessen, befinner sig i en ojämlik maktrelation. Den kvalitativa intervjun betraktas ofta missvisande som en mjuk och lyhörd metod. Med dessa kluvna känslor i åtanke har intervjuer dock visat sig vara det sätt på vilket jag har kunnat närma mig ett meningsskapande i en ofta osynlig arbetslivserfarenhet för att därifrån betrakta samhällliga gränser och kategorier.

4. ARBETE I EN ”PRIVAT” SFÄR

I samtal med personliga assistenter framträder berättelser om en komplex arbetssituation i relation till hur det ”privata” beskrivs och upplevs. Denna komplexitet i arbetet uttrycks i relation till föreställningar om familj och individ. Beskrivningar av vad en personlig assistent ska göra, vem som är arbetsgivare och hur arbetet förstås i relation till brukaren, behandlas för att undersöka hur assistenter förhåller sig till och förstår sin arbetssituation i relation till nämnda ordningar. Beskrivningar av hur personliga assistenters arbetsområde förstås och definieras i intervjumaterialet, inleder analysen.

4.1 Ett svåravgränsat arbetsområde

I beskrivningar av vad som ingår i den personliga assistentens arbete framträder det som svårt att fastställa vad en personlig assistent ska göra och inte göra. En intervjuperson resonerar kring hur personlig assistans och en personlig assistents arbetsuppgifter ska förstås.

Alltså dom hade kommit på personlig assistans det var fantastiskt men det var ingen som hade kommit på vad en personlig assistent ska göra. För det är ju så individuellt för alla människor du jobbar med ju. Alltså om du jobbar som pers- alltså du har alla olika människorna så att arbetsuppgifterna blir ju olika. Har du en person som har blöja måste du byta blöja. Har du en person som inte har det så, behöver du inte gö- alltså, göra det liksom. En person kan diska ja då ska du inte, då ska dom ju diska liksom å, men en annan person kan inte diska då får du ju diska. Alltså. Så att ja så där fanns ju liksom- i slutänden blev det väl det här alltså att det blev konkretare lite alltså dom här riktlinjerna att man ska va ett stöd, till den mån- Man ska man ska va handen där dom brister.

Intervjupersonen uppfattar den personliga assistentens arbetsuppgifter som organiserade kring en individs personliga behov av stöd och arbetsuppgifterna anpassas efter individuella behov av eller önskemål om hjälp. I upplevelsen av arbetet som anpassat efter en funktionshindrad individs behov av en personlig assistent, uppstår frågan vilka behov som den personliga assistenten ska tillgodose. I samband med att jag och en intervjuperson talar om sexuella tjänster ställs de individuella önskemålen eller behov i relation till prostitution som ett sätt att försöka avgränsa den personliga assistentens arbetsuppgifter.

Å alla har lite olika preferenser. Vi är ju olika men, man kan ju tycka att [prostitution] det ingår definitivt inte i arbetsuppgifterna. Alltså det. Det är jättesynd om dom här människorna alldeles säkert men, nä. Det det får inte förekomma. Och det blir ju otrolig beroendeställning alltså det det är helt horribelt. Men, ibland kan det ju säkert va svårt just det här med. För hemtjänsten dom får ju bara, städa då tjugo minuter i veckan och putsa fönstrena gör man inte. Diska gör man kanske endast om det är en familj så diskar bara [betonat] den här funktionshindrade människans kopp och lite sådär. Medan som assistent får man göra allting, på nåt sätt alltså.

Gränsen mot att sexuella tjänster skulle vara en del av den personliga assistentens arbete är inledningsvis stark. När bilden av den personliga assistentens arbete ställs mot hemtjänstens arbete och beskrivningen av att assistentens arbete är att ”göra allt” blir dock gränsen kring vad ”allt” innebär, svårare att etablera. Försöket att beskriva gränsen kring den personliga assistentens arbetsområde är motsägelsefullt och gränsen tycks elastisk snarare än stabil.

Motsägelsefullheten kan förstås som ett svårdefinierbart gränsland mellan privat och offentligt, där distinktionerna mellan vad den offentligt betalda tjänsten ”personlig assistans” och en indi-

vids privata önskemål inte enkelt går att fastställa (Jfr Anderson 2000:173). Svårigheten att avgränsa vilka arbetsuppgifter som ingår och behovet av att göra det, uppstår i relation till en hegemonisk diskurs om arbete som skilt från det privata och social reproduktion. Arbete inom en privat sfär tycks svårt att beskriva i termer av specifika arbetsuppgifter (Jfr Ibid. s. 15). ”Att göra allting” blir ett sätt att benämna ett arbete som är organiserat enligt en Gemeinschaftslogik som inte kan beskrivas enligt de definitioner av ”arbete” som finns i Gesellschaft. Den personliga assistentens arbetsuppgifter utformas istället enligt individens behov eller önskemål om hjälp. Tjänsten köps och betalas offentligen av någon annan än brukaren men beskrivs i termer av dennes personliga önskemål.

Den hegemoniska diskursen om individen innebär distinktionen mellan det offentliga livets jämlikhet mellan autonoma individer och det privata livets ”frihet” för densamme. ”Individuell frihet” ses som en frihet som inte ska begränsas av staten. Den personliga assistenten förkroppsligar en gränsposition mellan den fria individen och den diskursiva utformningen av hur ”arbete” bestäms. I samtal om hur en vårdtagare tafsar på personliga assistenter som arbetat för honom, resonerar en intervjuperson kring den privata ”friheten” och bestämmanderätten i relationen mellan brukaren och den personliga assistenten.

Givetvis var dom tvungna att tvätta honom i, känsliga regioner men, då tvättar man och sen är det bra liksom. Vissa assistenter så här du ger fan i att tafsa mig på låret liksom och då [slår ihop händerna] ja, skulle han aldrig röra dom va? Om du inte hade den, om man säger att, det var kanske inte meningen eller. Det är ändå synd om honom [pratar tyst] och lite så där då utnyttja han det till max. Och det var liksom bara både säga till honom och säga till assistenterna och det gjorde vi men sen att. Han vill gärna ha unga tjejer och det kan man ju förstå ju lite ögongodis och titta på. Det är kanske inte så konstigt. Han hade ju inte så där jätteroligt liv liksom efter- [...] Å det var ju att säga till honom med liksom då nu får du liksom. Så här gör man inte. Alltså den biten, existerar ju också, på nåt sätt.

Hemmet som en plats i vilken den enskilda individen ska ha frihet att välja, innebär i arbetsbeskrivningen att viljan att ha unga kvinnor relateras till anställningar av personliga assistenter. Den individuella bestämmanderätten överordnas en diskurs om ”arbete”. Enligt en sådan diskurs sker tillsättning av tjänster enligt yrkesmässiga kvalifikationer och inte av personliga preferenser. Berättelsen förhåller sig till en komplex situation som uppstår då den privata och den offentliga sfärens sociala system inte längre kan förstås som åtskilda, i och med att vad som kan förstås som en Gemeinschaftslogik aktualiseras i relation till en arbetsgivar-arbetstagarrelation. Preferenser som att vilja ha unga kvinnor att titta på, formuleras som legitima önskningsar vid val av arbetstagar vilket innebär att diskursen om den fria individen i det privata, reproduceras.

”Individuell frihet” innebär att önskan att anställa personal efter utseende kan framträda som berättigad. Arbetsplatsen skapas därmed som en privat sfär där offentlighetens makt blir begränsad. Gränsen mellan det privata och det offentliga blir dock problematisk att fastställa när det privata logiker inte går att skilja från den offentliga relationen. Den privata personen brukaren trakasserar offentligt anställda assistenter sexuellt. När gränserna mellan privat och offentligt blir diffusa, kan sexuella trakasserier konstrueras som en privat angelägenhet mellan den funktionshindrade individen och den enskilda assistenten och inte som en könsspecifik arbetsmiljöfråga.

4.2 Arbete för vem?

Försöken att definiera vilket arbete som ska utföras i den privata sfären visar på svårigheten att tillämpa det ”reproduktiva” arbetet enligt bilden av ”arbete”. Det innebär också svårigheter att avgränsa för vem arbetet ska utföras. I citatet nedan berättar en assistent om en situation som hon beskriver skulle kunna förekomma i hennes arbete. Hon funderar kring hur hon som assistent förhåller sig till brukaren som arbetsgivare och dennes familj.

[A]lltså som som tur är, så, är man inte assistent åt honom hans pappa också. För det tänkte jag också men gud det kan bli jättekonstigt. Ifall man ifall man till exempel ska ge, han som jag jobbar för, kaffe. Och så ber hans pappa också om en kopp kaffe. Det är ju liksom nej. Jag jobbar inte åt dig. Du kan gå och hämta det själv liksom. Det skulle jag tycka va jättejobbigt. Jag skulle säkert göra det som en idiot men jag skulle tycka det va sk- jättehemskt. Jag vet int- jag har aldrig ställts för det.

I intervjupersonens berättelse framträder ett dilemma kring den marknadsmässiga tjänsten som personlig assistent åt en person. Då den utförs i ”det privata” kommer den också att relateras till familjen och en Gemeinschaftslogik. Att pappan skulle kunna be om en kopp kaffe av assistenten framställs som troligt och utgör en del av hur assistenten föreställer sig vad som skulle kunna inträffa i hennes arbete. Berättelsen beskriver hur gränsen mellan att vara personlig assistent åt en individ och att vara det åt en familj inte upplevs som självklar. Familjen som en plats för beroende mellan individer och tjänsteutbyte i form av gåvor, innebär att ett arbete utfört för brukaren inte nödvändigtvis skiljs från ett utfört för pappan. Assistentens arbete blir därför svårt att avgränsa till ett arbete för en ”individ”. Beskrivningen visar också att den personliga assistentens arbetsuppgifter och ett hembiträdes sådana inte nödvändigtvis går att skilja åt.⁶

Det arbete en assistent ska utföra för en person innebär i relation till diskursen om Gemeinschaft, att det också kan komma att förstås som arbete i familjen för familjen. Gränserna runt en

⁶ För personliga assistenter anställda av en enskild brukare gäller den så kallade hembiträdeslagen från 1970 (*Arbetsmjön för personliga assistenter...* 2004), vilket också manifesterar arbetenas närhet till varandra.

”individ” etableras inte i utsagan i relation till familjen. Den tvetydiga beskrivningen av vad som ingår i assistentens arbete och för vem arbetet ska utföras, uppstår mellan privat och offentligt.

4.3 Ett mångfaldigt chefskap

Den personliga assistentens tjänst köps av kommunen, men arbetet utförs för en brukare enligt dennas behov eller önskemål. Det offentliga arbetet upplevs och formuleras enligt en privat logik. I berättelser om arbetet som personlig assistent framträder en gränslöshet mellan personer inom en ”familj” vilket har konsekvenser för den personliga assistentens förståelse av arbetsgivarrollen.

Nä men anhöriga anser sig oftast veta bäst också ju, alltså om dom, och så liksom. Ja. Det har dom ju rätt till det har dom ju rätt till alltså så. Men när det är s- knäppa ju alltså när det är saker som inte har med saken att göra alltså om nu var detta åtta år sen och då kunde det va liksom att personen ifråga som jag jobbar med. När vi fick den här personen så vägde han 115 kilo, och gick ner till typ 96 98 kilo på några månader och då blev vi beskyllda för att göra honom anorektisk.

Den personliga assistentens ”arbete” formuleras som ett arbete för en persons individuella välbefinnande, men upplevs i berättelsen som ett arbete som också formuleras av och i relation till brukarens familj. Anhöriga framträder som ett ”organ” med rätt att utöva kontroll och makt att formulera mening över det arbete som utförs. Makten kan förstås i relation till diskursen om familjen som en autonom, social enhet i relation till ”offentligheten”. I assistentens arbete flyter det offentliga och det privata samman: både diskursen kring familjens auktoritet i det ”privata” och den personliga assistentens lönearbete för en individ lyfts fram i beskrivningen av assistentens arbete. Familjens rätt till tolkningsföreträde för hur den personliga assistenten ska arbeta framställs som självklar, men motsägs samtidigt av en hegemonisk diskurs ”arbete” där den personliga assistenten utför professionell omsorg om en ”avgränsad” individ.

Förståelsen av familjen som en instans med meningsföreträde gentemot den personliga assistenten löser upp gränsen mellan familj och ”offentlighet” i fråga om vem som anses vara professionell, vem som är chef och vem som utför ett arbete. Gränslösheten mellan familj och professionalitet gör att professionalitet som skilt från ”det privata” samt omsorg sett som något ”naturligt” som äger rum i familjen utmanas. Den ”kvinnliga naturen” som omsorgsgivande ifrågasätts när omsorg blir ett yrke som en person kan lära sig (Jfr Anderson 2000:169). Det ”naturligt” kvinnliga kommer i den personliga assistentens erfarenhet att dekonstrueras samtidigt som bilden av familjen som en avskild sfär löses upp. Gränspositionen går dock inte att känna igen i ett binärt tänkande och att se den privata familjens kärleksomsorg som överordnad kan också förstås som en ideologisk diskurs om att det ”reproduktiva arbetet” *egentligen* äger rum inom familjen.

4.4 Att (åter)skapa den fria individen

En hegemonisk diskurs om en jämlik, universell och okroppslig individ i en offentlig sfär relaterar till en fri och oberoende individ i en privat sfär. I samtal med en intervjuperson om vilka gränser en personlig assistent kan sätta gentemot en vårdtagare, förs ett resonemang kring syftet med personlig assistans.

[J]obbar du med en annan person som bara är fysiskt och inte nånstans psykiskt kan, berätta själva och sånt så det är ju brukaren som är i fokus, det är deras. Men det är bra för hade du hamnat i rullstol eller jag, skulle du ju kunna bestämma själv du vill inte ha nån som kommer in i ditt hem och säger till dig, ja nu ska vi gå ut och dricka kaffe liksom. Jaha. Ja men jag känner för att gå hem till en kompis. Alltså. Du vill ju ha det man vill ju ha den bestämmanderätten. Personliga assistenter är ju till för vad ska man säga, göra det du inte kan.

Den personliga assistenten blir den person som möjliggör för individen att utöva sin bestämmanderätt i det privata. I beskrivningen aktualiseras "den oberoende individen" i relation till den personliga assistenten. Assistenten beskrivs som en garanti för att en person som inte klarar sig själv, ska kunna "bli" autonom. Bestämmanderätten kan, paradoxalt nog, bara (åter)skapas genom en annan persons, den personliga assistentens, hjälp. Intervjupersonens beskrivning medför en transaktion av auktoritet från den personliga assistenten till vårdtagaren. Rivas (2002:75) visar att det innebär att det som beskrivs som den "bästa" omsorgen därför är den som inte syns. (Åter)skapandet av den oberoende individen korrelerar med hur mannen i den ideologiska konstruktionen av den heterosexuella kärnfamiljen tillgodogör sig kvinnans arbete i hemmet som sitt eget och därmed "blir" en oberoende individ (Smith 1981/1987:33). Genom en dikotom konstruktion av kärlek som skilt från pengar, där kärlek medför beroende och pengar oberoende, är betald omsorg ett sätt att återskapa en illusion om den oberoende individen (Rivas 2002:82).

Att köpa ett "arbete" innebär dock inte bara att köpa en persons arbetskraft, det vill säga köpa en kraft som individen äger i sig själv, utan att köpa rätten att bestämma över en annan människa. Arbetstagaren, den personliga assistenten, reduceras därmed till "arbetskraft". Det försätter den personliga assistenten i en position där hon är en människa som bara till viss del erkänns som en människa (Anderson 2000:121). Jag tolkar det som att den autonoma individen inte bara återskapas genom att osynliggöra det arbete som utförs som arbete, utan också genom att osynliggöra den som utför arbetet, som människa. När jag under en intervju samtalar med en intervjuperson om relationen mellan assistent och brukare framträder en berättelse om hur det är att (inte) närvara.

Assistent: Man försöker hålla nån slags, man är assistent och jag jobbar för dig liksom. Men alltså man är ju där för att hjälpa dom då. Men så, är det en del liksom som man kanske har samma

intressen som eller nånting sånt där eller som kanske är ganska nära en, på nåt sätt. Och då, blir det lite mera som kompisgrej. Det försöker jag undvika sådär. Svå-

Petra: Men kan det va svårt, liksom- Det kan va svårt att undvika?

Assistent: Ja det kan det va för rätt var det är så sitter man där och pratar har dom vräkt ur sig liksom har dom sagt hela sin livshistoria så sitter man där och bara jag kan inte jag får inte säga tillbaka nu jag ska bara lyssna liksom. Så man kan inte liksom delta så- ja det var lika dant för mig. [skrattar] Alltså så där. Kan inte sitta utan då vill jag, liksom nej. Okej då lyssnar jag på dig och bara för att du behöver prata så får det va så liksom.

Assistentens ("offentliga") arbete är att vara en lyssnande ("privat") person, att visa personligt intresse för vårddagarens personliga liv, men utan att delta som människa med ett eget socialt liv (Jfr Anderson 2000:123). Gemeinschaft och Gesellschaft som sfärer centrerade kring olika logiker, arbete för kärlek respektive arbete för pengar, återskapar distinktionen mellan "arbete" och "reproduktion". I en sådan åtskillnad går det att återupprätta en illusion av oberoende genom att den som utför arbetet gör det för pengar och inte för kärlek (Ibid.). Den som arbetar köps som person, men utan att ses som en hel person.

Beskrivningen visar att en nära relation kan uppstå mellan en brukare och en personlig assistent, men att detta utgör ett dilemma i relation till arbetet. Den personliga assistenten "förkroppsligas" men är anställd enbart som arbetskraft. Den personliga assistentens berättelse om en mellanmänsklig relation, utmanar distinktionen mellan privat och offentligt, familj och arbete. Citatet beskriver ett sätt att förhålla sig till att gränsen mellan privat och offentligt, i den personliga assistentens arbete, blir diffus när det uppstår en social relation i det som också är en arbetsgivar-arbetstagarrelation. Gränsen mellan "privat" och "offentligt" blir genomtränglig och elastisk i de fall en nära relation beskrivs uppstå även mellan brukaren och assistenten. Det innebär att "den oberoende individen" inte är given i relationen dem emellan och den framträder som en kontextuellt beroende social konstruktion.

5. FAMILJ, HEM OCH ARBETE: TVETYDIGA GRÄNSER I GRÄNSZONEN

Beskrivningar av personliga assistenters arbete uppvisar en motsägelsefull arbetssituation som uppstår i relation till sociala ordningar och avgränsningar kring "familj" och "individ". Beskrivningar av "familj" i relation till beskrivningar av "arbete" framträder i intervjuerna som diskurser som används för att beskriva den personliga assistentens arbete. I det här kapitlet fokuserar jag på

hur familj och arbete används och avgränsas i relation till varandra i utsagorna. Beskrivningar av vad en familj är, familjen som ”privat”, familj i relation till arbete och arbete i relation till det som beskrivs som ”privat”, undersöks.

5.1 Familjen som en social enhet

Gemeinschaft och Gesellschaft skiljs åt i distinkta sociala sfärer. Gemeinschaft beskriver en sfär grundad på släktband och familj och Gesellschaft beskriver en marknadsekonomiskt ordnad sfär. I assistenters berättelser om sina arbeten i personers hem framträder en distinktion mellan familj och ”andra” som ett sätt att skapa mening och förståelse kring en arbetssituation.

Tönnies pekar bland annat på den skilda betydelsen av ekonomi och avlöning för sfärerna Gemeinschaft och Gesellschaft. Familjen framstår som en sfär med ett belöningsystem skilt från det marknadsekonomiska. I den personliga assistentens berättelse om en måltid under ett arbetspass aktualiseras familjen som avgränsad i relation till den marknadsekonomiska sfären.

[D]et var väl lite grann när jag börja jobba då så, jaha, ibland så visste man jaha, får jag mat här idag eller ska jag ta med egen mat och [pratar tyst]. Alltså, jag tog väl aldrig för givet att man skulle bli serverad mat för att man, tar ju med sig mat på jobbet men- Och ibland så tror jag att man som familj då kan känna sig lite tvungen då när a- hela familjen sitter och man hjälper nån och äta så, ja vi får kanske bjuda assistenten också så att- Annars så det gör man ju ofta. Har man nån hemma så när man äter hemma så bjuder man men, man kanske inte kan bjuda 365 dagar om året så att, det kanske inte riktigt funkar. Men då kan man känna sig lite grann så där m- jaha som jag själv då. Brukaren kanske ska äta först och man är jättehungrig och där sitter man och man har ingen mat och alla andra sitter och äter sådär. Sånt kan ju också bli lite, lite knepigt faktiskt.

I assistentens reflektion skapas en berättelse kring hur hon förhåller sig till och förstår sin arbetsplats i relation till förståelsen av vad en familj är. Att ta med mat till arbetsplatsen beskrivs som självklart. Samtidigt framträder en motsatt förståelse av måltiden som en social händelse i familjen. Vem som står för maten och vem som ska äta får specifik betydelse. Arbetsplatsen och familjen som åtskilda sfärer med skilda ”logiker” gör att närvaron som ”arbetare” i den privata sfären familjen skapar en motsägelsefull situation.

”Familj” som en avgränsad enhet utgör en plats i vilken ett utbyte av tjänster inte sker av marknadsekonomiska principer utan av kärlek. De som inkluderas i gruppen tillhör en gemenskap och arbete inom och för gruppen kräver inte ekonomiska transaktioner. Familjen konstruerad som avgränsad grupp kräver en inkludering och en exkludering kring vem som antas höra till och ha tillgång till de tjänster som utförs där. Assistenten närvarar i kraft av marknadsekonomiska prin-

ciper och tillhör inte familjen, men gränsen är samtidigt oklar. Assistenten vet inte om hon kan förvänta sig att bli bjuden på mat eller inte: familjens gränser framträder som genomsläppliga.

Samtidigt återskapas familjen som en social enhet i utsagan. Att bjuda på mat beskrivs som något som sker inom gemenskapen och konstrueras mot den personliga assistentens närvaro i egenskap av lönearbetare. ”Familj” som ett sammanhang i vilket tjänster utförs som gåvor gentemot andra medlemmar i gruppen, placerar den personliga assistenten på gränsen mellan gåvo-rationalitet och marknadsrationalitet (Ungerson 2000:67). Arbete som utförs för pengar knyts diskursivt till en sfär utanför ”familjen”, som därmed också återskapas som en sfär, i vilken arbete inte utförs för pengar utan av kärlek (Anderson 2000:19). Sett utifrån assistentens beskrivna arbetssituation går lönearbete dock inte att skilja från familjearbete.

Avgränsningen runt familjen som en social enhet, en gemenskap, återskapar en hegemonisk diskurs om familjen som en privat sfär skild från offentligheten. I avgränsandet av familjen som en exklusiv enhet präglad av gemenskap, kommer också de relationer som uppstår i familjen att skiljas från vad som ses som politiskt. Familjen som skild från det offentliga har, sedd som en apolitisk och ahistorisk enhet, en ideologisk dimension (Tuominen 2000:115). En assistent berättar om sin förståelse kring att personen hon arbetar med använder våld mot människor i sin omgivning.

Assistent: [...] Min brukare som jag har nu idag, hon kan bli våldsam också. [harklar sig] Då har jag inte så mycket att hämta, kan jag säga. Hon är stor och-

Petra: Våldsam mot dig?

Assistent: Hon kan bli våldsam mot- Hon har än så länge inte varit våldsam mot mig. Men hon har ju lyft sin syster i håret tagit strypgrepp. Hon går ofta på, sin pappa och sin syster. Men dom är ju lite större så att dom kan ju liksom. Man får sätta sig på henne. Jag kan liksom inte rå på henne då. [...] Hade det varit bara ett jobb så hade jag nog tyckt att ja ja men då, då kanske jag inte ska jobba så mycket just nu. Men nu har man den här personliga relationen att ja ja men herregud liksom att. Och sen är det ju det att hon har inte riktigt samma humör mot, utomstående assistenter som mot familjen. Man är ju själv lika dan och man kan ju skälla mycket mer på sin familj än vad man gör på, på andra människor runt omkring.

Relationen som beskrivs äga rum inom familjen skiljs i assistentens berättelse ut från hur relationer beskrivs utanför familjen, det vill säga brukarens relation till intervjupersonen själv. Det privata som skilt från det politiska återskapar det som händer i privata relationer som opolitiskt. Det som sker inom familjen blir därmed en angelägenhet som begränsar sig till den och det våld som beskrivs äga rum inom familjereaktionen beskrivs som en del av den. I distinktionen mellan Gemeinschaft och Gesellschaft beskrivs konflikter som en naturlig del av Gemeinschaft medan

människan i Gesellschaft inte förhåller sig känslomässigt till andra människor (Asplund 1991:71). Den rädsla som assistenten berättar om visar dock på dessa gränser som permeabla och det som händer i familjen upplevs också som ett potentiellt hot mot henne själv. Gränsen mellan familjen och offentligheten, närvarande genom assistenten som lönearbetare, upplöses. Familjen kan inte på något självklart sätt skiljas från samhälleliga relationer.

Samtidigt konstrueras våld inom familjen i berättelsen som något som inträffar inom den familjära relationen vars relevans också begränsas till att röra familjen. Intervjupersonen bekräftar mot slutet av citatet familjen som en relation i vilken det är annorlunda att visa sina känslor i relation till hur det är att visa liknande känslor och handlingar i andra rum. Familjen konstrueras som en avskild enhet, vilket gör att aggressivitet och våld inom familjen kommer att förstås som familjeangelägenheter. Därmed konstrueras det våld som sker mellan personer inom familjen som en fråga om relationer och inte som en fråga om en våldshandling mellan två autonoma individer. Det är en ordning som uttrycker familjen som en naturlig enhet och i relation till den aktualiseras inte diskursen om personer som autonoma individer. Våld eller hot om våld mellan parter inom familjen beskrivs inte som ett samhälleligt brott mellan individer (Jfr. McDowell 1999:88).

5.2 Hemma: en osynlig arbetsplats

”Familj” som skild från marknadsekonomiska principer och offentlighet gör den till en ”privat” angelägenhet, skyddad från en ”offentlig” blick (Duncan 1996:128f.). Så här beskriver en personlig assistent en förståelse av att vistas i en familj utan att vara en del av den.

[N]är jag började jobba som personlig assistent, så var jag hos en ung tjej som bodde hemma. Och hon hade syskon i min ålder och så där och. Man kände ju inte dom men man stövla in där och, lillebror han kunde kanske känna sig lite ibland han studsar runt i kallingarna då han. Jag var ju nitton och han var väl sjutton alltså lite sådär. Att jag brydde mig inte men jag kan tänka mig, att, det blev ändå lite konstigt. Men och man är ju liksom inte en del i familjen utan man är ju, ett mänskligt hjälpmedel så att säga och man, finns till hands men man får liksom va, väldigt flexibel och inte, man ska inte lägga sig i nånting annat heller. Alltså ibland kan man kanske tycka att dom är dumma rent ut sagt men det har ju inte jag med att göra så får jag sköter mitt och så där och. Det var kanske en lite knepig tanke men just då satt vi också vaken natt till den här tjejen då så tänker man liksom där där lever liksom resten av familjen på andra våningen. Vad det måste kännas- Alltså man kände sig ändå, kanske som man, alltså, tjuvläste nåns dagbok, på nåt vis.

I intervjupersonens berättelse om en upplevelse av att arbeta i en familj, skildras familjen och hemmet som en privat och enskild sfär i vilken en person, som inte ”tillhör” familjen, heller inte vistas. Hennes närvaro som personlig assistent beskrivs som ett intrång i det familjära livet.

Dagboken som en kulturell symbol för en persons legitima privathet som bara den har tillträde till, blir ett sätt att beskriva och förstå familjen i termer av den som en privat enhet. Assistentens närvaro benämns som orättmätig och familjen framträder som en autonom enhet avskärmd och skyddad från offentlighet. Diskursen om individuell autonomi överförs till familjens autonomi.

I en diskurs om privat och offentligt som åtskilda, osynliggörs det ”offentligas” närvaro i det ”privata” och det ”privata” som ”offentligt”. I en dikotomiserande diskurs skiljs hem från arbete och hemmet som en arbetsplats blir svår att förstå. Därmed konstrueras också assistenten som en människa som inte är en människa. Assistenten beskriver en närvaro i kraft av att lönearbeta, en offentlig relation, men hennes vistelse på och åsikt om vad som händer på arbetsplatsen framställs som orättmätiga. Genom att hemmet inte benämns som en arbetsplats och assistenten inte som en arbetarstagare med ”rätt” att påverka sin arbetsplats, reproduceras en hegemonisk diskurs om ”familj” som oberoende och privat.

Familjen som en autonom enhet förenad genom gemensamhetsband och fri från det offentligas interventioner har en rumslig motsvarighet i hemmet. Enligt Linda McDowell (1999:75f.) är hemmet den plats som i det moderna samhället ses som centrum för kärlek och känslomässigt liv. Ett marknadsekonomiskt anpassat arbete inom en sådan enhet skapar en situation på gränsen mellan kategorierna offentligt och privat, ”arbete” som skilt från social reproduktion. När jag frågar om hur det är att arbeta i någons hem berättar en assistent som arbetar hos flera vårdtagare om vad som gör att en plats för arbete känns som en arbetsplats.

Ja det är väl just när det inte känns som att det är en arbetsplats utan att det känns som ett att man verkligen är i nåns hem. [...] På det [andra] stället där jag det är som att man- Det finns skåp med pärmar och information och man har alltid koll vad är det som händer vad är det som ska hända. Man känner sig bara, mer bekväm där. Det är kanske för att man får mer plats. Jag tror det att det är för att man får mer plats liksom. Att han som jobbar där inte eller han som jag jobbar för där inte är så, inte är så snål med utrymme och saker i hemmet liksom. Så dära. Jag tror det är det. Han gör det ka- väldigt enkelt för assistenter på det sättet liksom. Eller att vill han- Ifall han vilar så, så vilar han då har vi rast liksom då får man ta rast då när han vilar. Så sätter man sig kanske tittar på tv eller äter nånting och så där. Medans hos den här personen kan man aldrig slappna av. Och det är så här att man måste hela tiden va på gång. När hon vilar, så tycker man å vad skönt då kan jag också vila nu liksom. Så skulle jag titta på teve så bara nej det kan du inte göra för då stör du mig. Ha okej då ska jag läsa och tänder lampan. Nej du kan inte tända den lampan. Nej för det slösar på el. Och så du vet så att det känns nästan som att gör hon det med vilja eller vad är det här. Så, jaha. Okej då sitter jag väl bara här.

Platsen för det arbete som utförs uppfattas inte nödvändigtvis som en arbetsplats. Att istället beskriva det som någons hem innebär att platsen i första hand sett associeras till en privat social

sfär. Att platsen för arbete också känns som en arbetsplats framstår som en fråga om i vilken mån assistentens närvaro och arbete erkänns som sådana. Hemmet som en arbetsplats innebär dock att det är den ”privata” personen som har makt att bestämma över platsen som är dennes ”hem”. Hemmet kan också förstås som en materiell motsvarighet av diskursen om den autonoma individen och en autonom familj. För att skapa och återskapa den fria och oberoende individen måste också assistentens närvaro i hemmet osynliggöras (jfr McDowell 1999:72).

I assistentens berättelse framträder dock också andra möjligheter att förstå arbete i hemmet där hemmet och arbetsplatsen inte beskrivs som motsatta begrepp. Arbete och hem tycks inte nödvändigtvis skildras som åtskilda. Gränsen för det privata framträder som en elastisk gräns som inte nödvändigtvis dras kring ”hemmet” eller ”familjen”. I relation till en diskurs om ”en fri individ” framträder dock assistentens synlighet som ”arbetare” i ett hem som beroende av den enskilda brukarens inställning.

5.3 Familjen som skild från arbete

I samtal om vad som utgör den personliga assistentens arbete, skapas distinktioner mellan vad en personlig assistent gör och vad familjen gör. ”Görandet” beskrivs som olika i relation till det arbete, att ta hand om en person, som ska utföras. I följande citat beskrivs en situation som upplevs som svår för den personliga assistenten att hantera. Händelsen beskrivs genom att familjens och assistentens relation till brukaren aktualiseras som olik.

Det som är jobbigt det är väl att, hm, ha ögon i nacken hela tiden. Jag brukar säga det att ni är födda med era ögon i nacken jag har fått plantera dit dom brukar jag säga till familjen. [harklar sig] Å hon har ingen självbevarelsedrift överhuvudtaget.

”Familjen” används som referenspunkt för att beskriva en svårighet i arbetet, att vara ”hundra procent koncentrerad hela hela tiden” som intervjupersonen uttrycker sig lite längre fram under intervjun. Det arbete som utförs kontrasteras mot bilden av ”familjen” inom vilken samma syssla ses som en integrerad och naturlig del. Den koncentration som en personlig assistent beskrivs utföra som arbete, ses som något en familj ”har” snarare än något den ”gör”. Inom ramen för familjen ses omvårdanden som naturlig, ”att vara född med ögon i nacken”, snarare än som arbete, ”att plantera dit dem”. ”Familj” och ”arbete” konstrueras som åtskilda.

Bilden av familjen som åtskild från den offentliga världen och ”arbete”, skapar familjen som en naturlig enhet (McClintock 1995:44). En sådan familjediskurs är implicit heterosexuell (Pateman 1989:123). Kärlek som en kraft bakom arbete begränsas till familjen och specifika band mellan personer antas existera. Dessa innebär specifika åtaganden: arbete utförs av kärlek för kärlek. I

följande utsaga skapas en distinktion mellan assistentens och brukarens relation och familjemässiga relationer.

Nu är det annorlunda jobba med sin, mormor för d- är så nära en ju det är, din, det är min. Att jobba med en människa helt annat orsak. Person. Men känslan finns ju men man kan inte behandla till exempel den människa som du jobbar, som du, alltså känslomässigt menar jag. Det är klart att man har känslor men det är annorlunda ju för att det, man ska. Jag kan inte gå in i en roll han är min morfar till exempel. Där ska man va professionell men det är ungefär samma sak. Så känslomässigt och sånt fast det är en annan-

Arbetet som utförs gentemot brukaren beskrivs som samma arbete som utförs i en familj samtidigt som intervjupersonen etablerar en gräns mellan de båda arbetena. Det känslomässiga band som assistenten beskriver som existerande inom familjen ses som drivkraft till arbete. Assistentens relation till den person som hon arbetar för beskrivs som ”ungefär samma sak”.

Den åtskillnad som assistenten gör mellan arbetet som utförs på grund av känslomässiga familjeband och det som utförs ”professionellt” kan förstås i relation till bilden av att arbete som utförs inom familjen utförs på grund av och belönas i form av kärlek. Diskuren om familjen som privat och åtskild från offentlighet har som följd att betalt arbete och omsorgsarbete ses som motsatta och organiserade efter olika principer (Cancian 2000:138). Arbete inom Gemeinschaft som självändamål och inte något som medför ackumuleringen av en förmögenhet (Asplund 1991:77), innebär att åtskillnaden mellan arbete i familj och arbete som liknar arbete i familj, kan förstås som ett sätt att göra åtskillnad på arbete som betalas och det som betraktas som obetalbart. Det innebär också att arbete för kärlek begränsas till en gemensamhetsfär. I assistentens utsaga används ”familj” och ”professionalitet” för att skapa åtskillnad, men gränsen blir flytande i och med att känslor också hamnar inom ramen för hur intervjupersonen beskriver sin relation till brukaren. Gränsen mellan Gemeinschaft och Gesellschaft blir elastisk och instabil.

5.4 Arbete: att skapa distans till det privata

Utifrån ett arbete på gränsen mellan meningar som tillskrivs den privata respektive den offentliga sfären, används ”professionalitet” som ett sätt att beskriva vad en arbetsrelation är och hur den förhåller sig till andra relationer. En assistent och jag samtalar om hur arbetet som personlig assistent utvecklas när assistenten lär känna vårdtagaren och hur vårdtagaren också lär känna assistenten. Intervjupersonen berättar om hur de personliga band som beskrivs uppstå mellan assistenten och brukaren kan upplevas som problematiska för assistenten.

Ja det det kan, nu kanske hon men talande personer kan ju va väldigt påstridiga å, tjata om detta älta för jämnan. Det kan va jobbigt för människor runt omkring också. Nu vill jag till henne och nu har

inte hon tid. Så man får ju ha en liten distans också. Så att man inte blir för intim. Jag vet ju jag har vart assistent innan till en annan tjej. Och där vet jag den andra, kollegan jag hade hand om då- eller som också hade hand om den här tjejen. Hon, hade svårt att säga nej till mamman där. Och det blev att hon hade hand om henne lite extra kanske i helgen och så. Fast hon ibland inte ville. Hon var ju- anställd av kommunen men sen var hon, fick hon hade det ja fick en slant av mamman då. Kan du ha hand om henne i helgen å vi jag mår lite dåligt. Va. Man kan komma i onda cirklar. Ja. Så att det gäller och va va professionell, faktiskt också samtidigt som, även om man jag tycker att man ska bjuda lite på sig själv också. Fö- det känns som en bra, relation ändå. Hon känn- ja hon vet vilka att jag, har tre barn och så har träffat dom och så.

För att beskriva vad professionalitet innebär, exemplifierar intervjupersonen med en incident där gränsen mellan ”arbete” och ”familj” luckrats upp. Gränslösheten gentemot familjen innebär att krav som inte förhåller sig till marknadsekonomiska principer gällande arbete, ställts på den personliga assistenten. Assistenten beskrivs hamna mellan Gemeinschaft och Gesellschaft, en familjeorganiserad gåvologik och en arbetsmarknadsmässig lönelogik och betalas en symbolisk summa.

Åtskillnaden mellan en familjrelation och en arbetsgivar-arbetstagarrelation skapas genom att en diskurs om professionalitet aktualiseras. Professionalitet används för att beskriva en arbetsmässig relation i vilken känslomässiga band mellan assistenten, brukaren och brukarens familj inte ses som relevanta i sammanhanget. Det upprättas en gräns kring vad ”professionalitet” innehåller och vad relationen mellan en personlig assistent och en ”familj” ska vara.

Aktualiseringen av ”professionalitet” reproducerar en hegemonisk bild av arbete som något som är skilt från känslor och personliga relationer. Därmed kommer ”arbete” att avgränsas mot de dimensioner av arbete i vilket den som arbetar inte är utbytbar, det vill säga mot de relationer som uppstår mellan inblandade personer. Användandet av professionalitet reproducerar bilden av ”arbete” som möjligt att abstrahera och avgränsas därför också mot det arbete som utförs i Gemeinschaft (Jfr Jansson 2000:144). Aktualiseringen blir ett sätt att skapa mening kring en situation som riskerar att tolkas i relation till Gemeinschafts familje- och gåvologik, en relation som assistenten inte själv har valt. Mot slutet av citatet återinförs relationen mellan brukaren och assistenten som en viktig del av arbetet men utan att detta ses som motsatt till en professionell hållning. ”Professionalitet” fungerar i relation till en diskurs om ”arbete” som skilt från relationer och kärlek, men denna avgränsning etableras kontextuellt. Sett ur den personliga assistentens arbete flätas dessa samman och ”professionalitet” tycks också kunna innebära att skapa en relation.

Behovet av att skilja mellan arbete och vad som beskrivs som relationer som inte är arbetsmarknadsmässiga, aktualiseras också i intervjumaterialet när kroppslig närhet berörs. En intervju-person diskuterar hur hon förstår arbetet att hålla en persons kropp ren.

Och det trodde jag- eller i början var jag så hära så att jag typ inte tvättade så noga [skrattar till] på vissa ställen. Eller man bara hmm. Fast så märker man att man måste ju komma ifrån det på nåt sätt också så att man måste ju se till att- Till slut jag bara nu bara tänker jag bara att jag vill att han ska va ren. Liksom så där. Så jag tvättar ju liksom inte- tvättar ju inte hans snopp eller så där inte liksom med händerna. Man tar som en svamp och bara skrubbar, så här. [visar i luften, skrattar till] Och samma sak med rumpan att bara tar en svamp och skrubbar så hära. Så har man handskar på sig det är väldigt viktigt också. För har man handskar så, så kan man ta mycket lättare tag i människor liksom så man slipper känna, nån annans hud liksom. Kan jag tycka va jobbigt. För jag tycker det är nästan lättare. Och sen så är det nåt som känns- ja men nånting som känns ändå rätt bra är ju att man, hjälper nån å bli ren. Fö- det är ju dom som måste leva med det. Gå omkring och va smutsiga liksom. Å ju mindre, av sig själv man lägger ner i det arbetet, desto, bättre känns det för dom också.

”Arbete” som avgränsat gentemot det privata innebär att arbete också knyts till det offentliga som en icke kroppslig sfär. Kroppen och reproduktionen av kroppar hänförs till ”det privata” och diskursen om en autonom individ upprätthålls (Duncan 1996:128). Laura Kipnis (1999:172) menar att kroppen sedd som en privat arena utgår från en normaliserad medelklassposition.

I intervjupersonens arbetsbeskrivning är den kroppsliga dimensionen närvarande som en del av arbetet och gränsen mellan offentligt och privat, liksom diskursen om individen som oberoende, utmanas i arbetet att hjälpa en annan människa att bli ren (Jfr McClintock 1995:85). Kroppen som ”arbetsyta” är svårligen etablerad i relation till kroppen som ”privat”. Den personliga assistentens beskrivning skildrar komplexiteten som åtskillnaden mellan privat och offentligt skapar i relation till det arbete som ska utföras, och i utsagan skapas gränser gentemot kroppen som en privat angelägenhet. Att använda handskar, att inte ”lägga ner sig själv i arbetet” samt att beskriva arbetet som att hjälpa en människa att bli ren, blir medel för att känna igen arbetet som ”arbete” och att återskapa en ”privat” kropp. Distinktionen mellan ”privat” och ”offentligt” återskapas, men gränsen framträder som instabil.

Kroppen som ”privat” går inte att skilja från ett kön/genussystem som organiserar kön och begär i ett heterosexuellt system. (Hetero)sexualitet ses diskursivt som privat i distinktionen mellan privat och offentligt men genomsyrar hela samhället (Duncan 1996:137). I relation till berättelsen om assistenter som ”ögongodis”, sexuella preferenser som aktualiseras i en ”offentlig” arbetsgivar-arbetstagarrelation, framträder kroppen, sedd som en privat angelägenhet, som en kontextberoende social konstruktion.

6. INKLUDERANDE PRAKTIKER: ARBETE, FAMILJ OCH INDIVID

Hegemoniska diskurser om arbete, familj och individ aktualiseras för att beskriva hur personliga assistenters arbete förhåller sig till ”privat” och ”offentligt” som separata sociala sfärer. I berättelserna skapas gränser kring dessa sociala fenomen samtidigt som gränserna framträder som kontextuella, permeabla, elastiska och instabila. Diskursen ”arbete” fångar bara till viss del praktiken av personliga assistenters arbete. I det här kapitlet undersöker jag berättelser om arbetet som personlig assistent där avgränsningar runt dessa begrepp på olika sätt utmanas för att undersöka vad det innebär i relation till diskurserna ”arbete”, ”familj” och en oberoende individ, det vill säga offentligt som skilt från privat.

6.1 Att ”bli” familj

I intervjupersonernas utsagor om sitt arbete och arbetssituation framträder bilder av att arbetet som utförs inte avgränsas till det de *gör* utan också innebär ett *varande*, ett relationsarbete mellan personlig assistent, brukare och anhöriga. Den personliga assistansen är en angelägenhet för fler parter än brukaren, som tidigare visats. Här beskrivs relationerna mellan inblandade parter på arbetsplatsen av en intervjuperson.

Nä alltså det är vi två som jobbar hon och jag. Och så klart hon är, vårddagare. Men sen finns hon. Hon är ensamstående och hon har inga barn. Och hon har nån släkt uppe nästan. Men sen är det vi. Och sen har en god man som har hand om hennes ekonomi. Och då är då den närmaste det är hon, gode man och så vi och sen, hennes släkting, kommer en gång om året och hälsar på henne. Och sen chefen. [...] Och sen är det att vi har, jättebra kommunikation med alla som är inblandade så. Chefen och gode man för det är dom närmaste om man säger alltså. Om det skulle hända nånting så har vi vet vi vi får vända oss till dom eller. [...] Oftast det är dom som frågar oss. [skrattar] Eftersom det ju är vi som är med henne alltid under åtta timmar ju så vi känner henne mest ju.

När vi talar om vilka personer som finns runt den vårddagare som assistenten arbetar för, menar intervjupersonen inledningsvis att släktskap eller legal beslutsfattare är band som innebär en relation mellan personer och en möjlighet att fatta beslut för någon annan. Men i citatet dekonstrueras bilden av släktskapsband som nödvändiga för att känna en person när assistenten beskriver att den kunskap som ses som bunden till familjeband också kan innehas av henne och hennes ar-

betskamrat. Den auktoritet som släktskapet inledningsvis beskrivs inge, ersätts med tid som en faktor som skapar en relation och kunskap om en person.

Arbetet blir med tiden också ett arbete att känna en person och att utgöra den referenspunkt som ”familjen” vanligtvis utgör. Diskursen ”arbete” som förknippat med offentlighet ifrågasätts när arbetstagaren också ”blir” familj. Ideologiskt och hegemoniskt skiljs arbete i Gemeinschaft från arbete i Gesellschaft. Det skapas en dualistisk konstruktion med gränser mellan arbete och omsorg, pengar och kärlek (Jfr Tuominen 2000:116). Arbetsbeskrivningen kan betraktas som en motdiskursiv ansats då dessa avgränsade fenomen vävs samman och ”familjeomsorgen” utförs mot ekonomisk belöning. Samtidigt utmanas diskursen om en autonom individ när arbetet också beskrivs som relationsmässigt: att kunna fatta beslut för en annan person.

En intervjuperson berättar om en erfarenhet av att arbeta som personlig assistent där hennes arbete beskrivs i termer av att vara en del av familjen genom att inta specifika roller i den:

Hans fru var väl ingen fena på varken och laga mat eller baka så där så jag fixa och greja och, det gick jättebra och han hade en tjej också som var, hon var väl sexton då jag var väl tjugotre tjufyra.

Hon hade inga syskon så där så tyckte också det var roligt, med en storasyster som hon kunde fråga och prata lite sådär.

Intervjupersonens arbete i det privata gör att gränsen mellan den ”organiska enheten familjen” och hennes position som offentlig arbetstagare luckras upp. Sociala relationer och ekonomi vävs samman. Att vara en del av familjen blir också en del av arbetet och drivkraften för arbetet beskrivs i termer av sociala relationer och inte ekonomi. Ekonomiska belöningen skiljs inte från ”familj” utan beskrivs som en orsak att ”bli” familj. Möjligheten att skapa mening utifrån familj och avlönat arbete som oskiljbara, innebär att privat och offentligt som avgränsade sfärer utmanas. Genom McClintock (1995:165) kan vi förstå den punkt utifrån vilken assistenten talar som en punkt där konstruktionerna av kvinnors arbete i hemmen som ”ickearbete” och mäns arbete i det offentliga som ”arbete” dekonstrueras och den moderna bilden av ”arbete” som skilt från ”hem” utmanas. ”Familj” som ett inkluderande snarare än exkluderande begrepp, kan förstås som en motdiskursiv konstruktion mot en hegemonisk diskurs.

Det praktiska arbete som omnämns sätts i relation till de familjeroller som beskrivs utföra sysslorna. Den heterosexuella kärnfamiljen, i vilken kvinnan knyts till det arbete som utförs i hemmet, återskapas i arbetsbeskrivningen. Assistentens arbete beskrivs innebära att göra det som den gifta kvinnan annars förmodas göra (Jfr Feree 1990:873).

Det arbete som den personliga assistenten nu utför för ekonomisk ersättning, ses ideologiskt som en del av kvinnors arbete i det privata hemmet, utfört av kärlek utan ekonomisk avlöning. Sysslorna som utförts av en oavlönad fru utförs nu företrädesvis av en lågt betalda kvinnor (Jfr

Anderson 2000:19, 115). Samtidigt som arbete med omsorg i hem belyser distinktionen mellan privat och offentligt som en social konstruktion, reproducerar arbetsdelningen mellan män och kvinnor den. Arbete i hem och med omsorg som ”kvinnors arbete” och en könsdelad arbetsmarknad, där exempelvis personliga assistenter som yrkesgrupp i mycket hög grad utgörs av kvinnor, återskapar kön och heterosexuell normativitet gällande bilden av familj och arbete (Sörensdotter 2002:5). Personliga assistenters låga löneläge kan ses som en reproduktion av att kvinnor främst associeras med en privat, icke-ekonomisk sfär. I personliga assistenters arbetsbeskrivningar framträder ett arbete som förstås syfta till att återskapa en oberoende individ, en aktualisering av en diskurs som medför att arbetet måste osynliggöras. Det strider mot personliga assistenters egna intressen både som arbetstagare och kvinnor då arbetsrelationer med avseende på kön, föreställningar om ”kvinnan” och avlöning i relation till privat och offentligt som separata sfärer, reproduceras (Jfr Anderson 2000:19).

6.2 Sociala relationer som arbete

I åtskiljandet mellan Gesellschaft och Gemeinschaft separeras känslomässig gemenskap och känslomässigt arbete från marknadsmässiga principer (Asplund 1991:71). Arbete som både en privat och offentlig handling samt dess form av belöning, aktualiseras av en personlig assistent i samtal om assistenters lön.

Men sen nästa sak med jobbet, det är lönen alltså. Men jag hade samtidigt inte velat byta, till ett annat jobb som inte hade trivts med med en högre lön. Alltså. Om nån hade sagt till mig ja men du får vända papper på banken och så får du tjugo tusen i månaden så hade jag inte tatt det. För att jag hade mått dåligt här inne [pekar på bröstet] alltså jag hade inte fixat det. Nånstans får man ju betalt i mitt jobb i vårt jobb, som assistent får man betalt själsligt också. Av dom här människorna man får ju nån slags bekräftelse och framstegen gör ju att det känns kul va'. Så att då, man kan ju tycka att lönen är liten för att man gör ju ändå rätt mycket jobb för att man jobbar ändå så mycket med människor och ger så mycket av sig själv alltså så här.

Assistentens förståelse av sitt arbete och den kritik som hon riktar mot vad hon beskriver som ett dåligt betalt arbete⁷ sätts i utsagan i relation till vad arbetet innehåller. Både betalningen i känslor och betalningen i lön ses som relevanta i samtal om hur arbetet som personlig assistent avlönas.

Enligt Jansson (2001:190) innebär anpassningen av omsorgsarbete till det marknadsekonomiskt organiserade utbytet av tjänster mot lön, att den dubbelriktade relationen mellan den som arbetar och den som tar emot omsorg, där båda åtnjuter ett känslomässigt utbyte, osynliggörs. Assisten-

⁷ Jämförelsen kan förstås i relation till personliga assistenters löneläge jämfört med andra stora yrkesgrupper i Sverige (se inledningen).

tens formulering av sitt arbete utmanar dikotomin mellan känslor och ekonomi genom att åskådliggöra den känslomässiga relationen som en del av arbetet och som något som borde medföra högre ekonomisk avlöning. I beskrivningen avgränsas inte arbete utfört för ekonomisk ersättning mot arbete utfört av kärlek. Arbetet som personlig assistent beskrivet som att det ger belöning i känslor och som ett arbete som kräver ett känslomässigt engagemang för att utföras, kan tolkas som motdiskursiv ansatser. ”Arbete” avgränsas inte till ”känslor” och ”offentlighet” avgränsas inte mot ”det privata”.

I samtal om huruvida personlig assistans också kan ses som ett intimt arbete formulerar en assistent det så här.

Mm. Egentligen inte. Egentligen som personlig assistent ska man [inte] va, alltså intim eller kramas och så. Men jag menar vad ska man göra? Alltså det, alltså det går inte på min arbetsplats och inte krama den här människan. Alltså den här människan är, supergullig, superrolig. Alltså du vet har sin personlighet. När den här människan kommer alltså även om personen är äldre än mig så är det ju som ett barn på många sätt. Och kommer så här och lutar huvudet mot en vad ska jag säga ”Nähe, pf [ljudhärmande] bort med dig” Alltså det går ju inte. Och den personen har ju heller ingen annan än oss. Alltså den har ju anhöriga alltså men förstår du vad jag menar alltså till vardagen varenda dag. Alltså, om personen är ledsen alltså det hade ju varit omänskligt att inte ge, och inte trösta och inte ge en kram. Tycker jag.

Assistenten påtalar till en början att personlig assistans inte är formulerat som ett intimt arbete. Beskrivningen av praktiken av arbetet ger en annan bild. ”Arbete” som skilt från ett känslomässigt engagemang och känslomässig omsorg är en diskurs som motsägs av den personliga assistentens beskrivningar av sitt arbete. En ekonomiskt avlönad person beskrivs agera för att se till någons känslomässiga välbefinnande. Det etableras inte heller någon distinkt kroppslig gräns eller en gräns runt en oberoende individ, som gränser för det privata, mellan den personliga assistenten och brukaren. Den dikotoma diskursen mellan familj och kärlek å ena sidan och pengar och arbete å den andra, sätts i den personliga assistentens formuleringar kring arbetet ur spel.

Jag brukar säga jag är halvsambo med min vårdtagare. [skrattar]

Begreppen ”halvsambo” och ”vårdtagare” är begrepp vars betydelse associeras till den privata respektive den offentliga sfären. Separationen av sfärerna gör att orden socialt och språkmässigt förstås som bundna till respektive sfär. Intervjupersonen förstår och förklarar sitt arbete genom att använda dessa begrepp synonymt: skiljelinjen mellan privat och offentligt försvinner. Istället blir förståelsen av arbete kopplad till den sociala förståelsen av familj och familj blir ett begrepp som fylls med innebörd genom att hänvisa till det arbete som utförs. Det efterföljande skrattet kan tolkas som ett sätt att markera uttrycket som kontroversiellt i förhållande till de hegemoniska

diskurserna ”arbete” och ”familj”. Möjligheten att skapa mening kring ett arbete genom begrepp som associeras till det privata, för samman en privat och en offentlig sfär. Det är ett menings-
skapande som upplöser gränsen i dikotomin och därmed också utmanar makthierarkin.

6.3 Den personliga arbetskraften

På gränsen mellan vad som diskursivt konstrueras som distinkta sfärer, framträder produktion och reproduktion som oskiljbara. En intervjupersons beskrivning av hur en personlig assistent ska kunna utföra ett gott arbete, visar på hur ”arbete” utvidgas som begrepp. Intervjupersonen refererar till en situation där hon skulle assistera en för henne okänd person. Det utförda omsorgsmomentet utgör här en del av flera som beskrivs innefattas i den personliga assistentens arbete.

När jag kände liksom nä men herregud liksom den här stackarn kan inte li- kan inte ligga där det går inte. Nån måste ta upp människan. Och det var ju, ingen bra lösning heller för att jag kände inte personen. Jag kunde kanske utföra arbetsmomentet men det blev ju absolut ingen trygghet.

Känslan av konflikt som intervjupersonen beskriver kan förstås som konflikten mellan omsorg som något som kräver en personlig relation för att kunna utföras tillfredsställande och omsorg i diskursen ”arbete” som möjligt att abstrahera från den person som utför momenten. Det som betraktas som ett arbetsmoment, det vill säga det fysiska arbetet, skiljs inte i utsagan från den person som utför det. För att arbetet ska utföras tillfredsställande krävs både en personlig relation och ett utfört arbetsmoment. I beskrivningen framträder också den person som tar emot omsorgsarbetet, som en beroende snarare än en oberoende individ.

Känslan av konflikt kring det arbete som ska utföras kan förstås i relation till ”arbete” enligt ett marknadsekonomiskt Gesellschaftstänkande. Det reproduktiva arbete som är bundet till personen *i sig* som utför sysslorna och därmed inte möjligt att abstrahera, låter sig inte beskrivas genom distinktionen mellan Gemeinschaft och Gesellschaft, eller produktion som skilt från reproduktion (Anderson 2000:121). Den hegemoniska diskursen ”arbete” där arbetskraft ses som möjligt att sälja utan att individen säljer sig själv som person, utmanas av den personliga assistentens meningsskapande kring sitt arbete. Det pekar på möjligheter att förstå och omskapa begreppet arbete bortom ett dualistiskt tänkande i privat och offentligt och kanske utmana de sociala hierarkiska ordningar som organiseras genom denna binära opposition.

7. SAMMANFATTANDE KOMMENTARER

Jag har från ett diskursteoretiskt perspektiv undersökt hur ”privata” och ”offentliga” ordningar framträder i personliga assistenters arbetsbeskrivningar. I intervjumaterialet från fem intervjufällen framträder föreställningar om arbete, familj och individ i relation till ”privat” och ”offentligt” som bestämmande för det beskrivna arbetet.

”Privat” som skilt från ”offentligt”: samverkande hegemoniska diskurser

Hegemoniska diskurser om ”arbete” som ett förtingligande, möjligt att abstrahera från kroppen och avgränsat mot ”familj”, ”familj” som en autonom enhet och sfären för kärlek och gemenskap och individen som oberoende, framträder i personliga assistenters arbetsbeskrivningar som samverkande. Arbete och ekonomisk belöning (Gesellschaft) som skilt från familj och kärlek (Gemeinschaft), är en distinktion som bland annat reproduceras i dessa beskrivningar.

Diskurserna är ordnade genom ”privat” som skilt från ”offentligt”, en binär opposition och de avgränsas därför i relation till varandra. Exempelvis etableras en gräns kring ”professionalitet” i relation till ekonomisk exploatering av känslomässig närhet, samtidigt som en nära relation, att känna en person, beskrivs som en del av den personliga assistentens arbete. Arbete sett som en relation utmanar distinktionen mellan ”privat” och ”offentligt”, de hegemoniska diskurserna ”arbete” och ”familj” samt vad som betraktas som professionellt. Arbete som avgränsat från en social relation, framträder som en distinktion som aktualiseras för att förstå arbetssituationer utifrån en dualistisk avgränsning mellan ”privat” och ”offentligt”.

Avgränsade diskurser mellan ”arbete” och ”familj” används för att beskriva arbetet som personlig assistent, men gränsen framstår som svår att etablera. Distinktionen mellan ”privat” och ”offentligt”, familj som avgränsat mot arbete, reproduceras genom en gränsdragning som framträder som permeabel, elastisk, kontextuell och instabil. Empirin visar att konstruktionen av en gräns i en binär opposition inte nödvändigtvis är stabil och solid som exempelvis Hall (1992) tycks göra gällande.

”Den autonoma individen” är en diskurs som i arbetsbeskrivningarna aktualiseras i vissa sammanhang och inte i andra: exempelvis (åter)skapas den i relation till den personliga assistenten men inte i relation till familjen. Det skapas en skillnad mellan ”offentligt” och ”privat”. ”Familj” återskapas som en autonom enhet och som ett centrum för sociala relationer, kärlek och solidaritet. Interpersonellt beroende avgränsas till den autonoma familjen och diskursen om en oberoende individ reproduceras. ”Den autonoma individen” visar sig i arbetsbeskrivningarna

som socialt kontextuell och sammanvävd med en hegemonisk diskurs om en avgränsad, privat familj och ”arbete” som avgränsat till en ”offentlig” sfär.

”Den autonoma individen” framträder som central för personliga assistenters arbete genom att det beskrivs syfta till att (åter)skapa en sådan. Det innebär att den personliga assistenten och dess arbete osynliggörs (Jfr Rivas 2002). Yrket ”personlig assistent” är kvinnodominerat vilket innebär att arbetet relaterar till föreställningar om kön: kvinnors arbete osynliggörs och det sker en transaktion av makt för att (åter)skapa den oberoende, implicit manliga, individen. Det lågt betalda yrket implicerar klassdistinktioner: arbetet att vara osynlig återskapar ekonomiska klassrelationer. Att arbeta för att (åter)skapa en oberoende individ står i opposition till personliga assistenters egna intressen som arbetstagare och kvinnor.

Diskursen om en autonom individ framstår i mitt material som oskiljaktig från hegemoniska diskurser om arbete som offentligt och familjen som en autonom, privat enhet varför jag menar att en samanalys förefaller nödvändig. Hegemoniska diskurser om arbete, familj och individ framträder som samkonstruerade med varandra i relation till en distinktion mellan offentligt och privat. Jag skulle därför vilja komplettera analysen av familj och arbete som en och inte två historiska variabler (Jfr Jansson 2001:189) med diskursen om den oberoende individen.

Ett arbete att ”bli” familj: när gränsen mellan arbete och familj försvinner

I personliga assistenters berättelser framträder också beskrivningar i vilka en gräns mellan ”offentligt” och ”privat” inte konstrueras. Arbete, som en offentlig och mekanisk syssla, skiljs då inte från möjligheten till känslomässig närhet. Den personliga assistenten tycks befinna sig i en position i vilken distinktionen mellan privat och offentligt och arbete som skilt från familj, kan försvinna. Exempelvis används begreppen ”sambo” och ”vårdtagare” som synonymer för att beskriva arbetsrelationen mellan en assistent och en brukare.

Empirin visar möjligheten att den personliga assistentens arbete kan beskrivas i termer av att ”bli” familj och att den personliga assistenten kan komma att betraktas som ”närmare” brukaren än vad dennas ”familj” tolkas som. Det ifrågasätter sociala relationer och kärlek som avgränsade till ”familjen” och ”arbete” som möjligt att abstrahera från personen som utför det. Intervju-materialet visar möjligheter att tala om ett arbete som innebär att privat och offentligt, familj och arbete inte kan betraktas som åtskilda, vilket utmanar ett dualistiskt tänkande. Distinktionens upplösning utmanar en hegemonisk bild av vem som är professionell, vad professionalitet är, de hegemoniska diskurserna av arbete som skilt från familj och sociala relationer som möjliga att avgränsa till en ”privat” sfär. Det kan tolkas som motdiskursiva beskrivningar som också utmanar hur exempelvis kön kan ordnas enligt denna distinktion.

När ekonomisk avlöning inte skiljs från känslomässig avlöning, eller när en känslomässig relation inte skiljs från en ekonomisk sådan, etableras också den personliga assistenten som en person i relation till brukaren, inte bara en ”arbetskraft” eller ”en extra hand”. När den personliga assistenten blir ”synlig” som människa ifrågasätts möjligheten att (åter)skapa brukaren som en oberoende individ och föreställningen om en sådan i sin helhet.

Diskursen om en oberoende individ framstår som en kontextuellt aktualiserad, politiskt ideologisk konstruktion som reproduceras men också utmanas av personliga assistenters arbetsbeskrivningar. Att föreställningen om en autonom individ kan utmanas av den personliga assistentens arbete är något Rivas (2002) förefaller förbise. Synkront både reproduceras och utmanas ”privat” som skilt från ”offentligt” i dessa arbetsbeskrivningar. Sett från ett diskursteoretiskt perspektiv skulle en utmaning av distinktionen mellan ”privat” och ”offentligt” kunna ge nya meningar åt begreppen arbete, familj och individ. Detta implicerar kanske en möjlighet till social förändring med avseende på hierarkiska sociala ordningar.

Vidare frågor och några angränsande problemområden

Jag har utifrån mitt empiriska material inte i någon högre grad kunnat svara på frågor kring hur distinktionen mellan ”arbete” och ”familj” och diskursen ”den autonoma individen” förhåller sig till föreställningar om ”ras”/etnicitet, sexualitet, kön och klass. Detta liksom andra spörsmål som relaterar till ”privat” och ”offentligt” som separata sociala sfärer och en utmaning av denna distinktion, framstår som forskningsmässigt intressanta att undersöka empiriskt. Vad händer med begrepp som medborgarskap och rättigheter när föreställningen om ”en oberoende individ” utmanas? Vad innebär det för skapandet av nationen och heterosexuell normativitet när familjen inte betraktas som ett avgränsat eller släktbundet fenomen? Rumsliga och diskursiva ordningar av kropp och sexualitet framträder som intressanta att undersöka i relation det ”privatas” och det ”offentligas” gräns som elastisk, kontextuell, permeabel eller obefintlig.

Från personliga assistenters perspektiv och personlig assistans i sin helhet, förefaller det relevant att utreda hur arbete, professionalitet och bestämmanderätt kan formuleras utifrån gränsen mellan privat och offentligt som permeabel och/eller utmanad. Denna problematik berör också hur arbete i stort uppfattas, organiseras och avlönas och vilka nya meningar detta begrepp skulle kunna innehålla när distinktionen mellan ”privat” och ”offentligt” ifrågasätts.

REFERENSLISTA

TRYCKT LITTERATUR OCH TIDSKRIFTER

- Acker, Joan, Barry, Kate & Esseveld, Johanna (1983/1991) "Objectivity and Truth: Problems in Doing Feminist Research" ur Fonow, Mary Margaret & Cook, Judith A. (red) *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Anderson, Bridget (2000) *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. London: Zed Books.
- Asplund, Johan (1991) *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Brah, Avtar (1996) *Cartographies of Diaspora. Contesting Identities*. London: Routledge.
- Brown, Wendy (1995) "Wounded attachments: Late Modern Oppositional Political Formations" ur Rajchman (red) *The Identity in Question*. London: Routledge.
- Cancian, Francesca M (2000) "Paid Emotional Care" ur Meyer, Madonna Harrington (red) *Care Work. Gender, Labour and the Welfare State*. London: Routledge.
- Cheal, David (2002) *Sociology of Family Life*. New York: Palgrave.
- Duncan, Nancy (1996) "Renegotiating Gender and Sexuality in Public and Private Spaces" ur Duncan, Nancy (red) *BodySpace*. London: Routledge.
- Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (1999) "Den postkoloniala paradoxen, rasismen och 'det mångkulturella samhället'. En introduktion till postkolonial teori" ur Eriksson, Catharina, Eriksson Baaz, Maria & Thörn, Håkan (red) *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Fagerlund, Brittmarie & Frisk, Katarina (2003) *Att arbeta som personlig assistent*. Stockholm: Liber.
- Fairclough, Norman (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Feree, Myra Marx (1990) "Beyond Separate Spheres: Feminism and Family Research" s 866-884 i *Journal of Marriage and the Family*. Nr 52.
- Gemzöe, Lena (2003) *Feminism*. Stockholm: Bilda Förlag.
- Gerstel, Naomi & Engel Gross, Harriet (1987) "Introduction" ur Gerstel, Naomi & Engel Gross, Harriet (red) *Families and Work*. Philadelphia: Temple University Press.
- Gubrium, Jaber F & Holstein, James A (1997) *The New Language of Qualitative Method*. New York: Oxford University Press.
- Gynnerstedt, Kerstin (2004) "Personlig assistans – en medborgerlig rättighet" ur Gynnerstedt, Kerstin (red) *Personlig assistans och medborgarskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Hall, Stuart (1992) "the West and the Rest: Discourse and Power" ur Hall, Stuart & Gieben Bram (red) *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press in association with the Open University.
- Hartman, Heide (1981/1997) "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism. Towards a More Progressive Union" ur Nicholson, Linda (red) *The Second Wave. A Reader in Feminist Theory*. London: Routledge.
- Hochschild, Arlie Russel (2002) "Love and Gold" ur Ehrenreich, Barbara & Hochschild, Arlie Russel (red) *Global Woman. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. New York: Metropolitan/Owl Book.

- Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn (1997) *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Hugemark, Agneta (2004) ”Med rätt att bestämma själv? – ’exit’, ’voice’ och personlig assistans” ur Gynnerstedt, Kerstin (red) *Personlig assistans och medborgarskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Jacobsson, Katarina (2000) *Retoriska strider. Konkurrerande sanningar i dövrärlden*. Akad. avh. Lund: Palmkrons Förlag.
- Jansson, Maria (2001) *Livets dubbla vedermödor. Om moderskap och arbete*. Akad. avh. Stockholm. (Uppgifter om förlag saknas)
- Jónasdóttir, Anna G (1991) *Love Power and Political Interests*. Akad. avh. Örebro: Örebro Studies.
- Kelly, Liz, Burton, Sheila & Regan, Linda (1994) ”Researching Women’s Lives or Studying Womens Oppression? Reflections on What Constitutes Feminist Research” ur Maynard, Mary & Purvis, June (red) *Researching Women’s Lives From a Feminist Perspective*. London: Taylor & Francis.
- Kipnis, Laura (1999) *Bound and Gagged. Pornography and the Politics of Fantasy in America*. Durham: Duke University Press.
- Larsson, Monica (2004) ”Personlig assistent – kompis, startmotor eller någons armar och ben” ur Gynnerstedt, Kerstin (red) *Personlig assistans och medborgarskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Marx, Karl (1867/1997) *Kapitalet. Första boken*. Lund: Arkiv-Zenit Förlag.
- May, Tim (1997) *Social Research. Issues, Methods and Process*. Buckingham: Open University Press.
- McClintock, Anne (1995) *Imperial Leather. Race, Gender and Sexuality in the colonial context*. London: Routledge.
- McDowell, Linda (1999) *Gender, Identity and Place. Understanding Feminist Geographies*. Cambridge: Polity Press.
- Mies, Maria (1991) ”Women’s Research or Feminist Research? The Debate Surrounding Feminist Science and Methodology” ur Fonow, Mary Margaret & Cook, Judith A. (red) *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Mulinari, Diana (1999) Vi tar väl kvalitativ metod – det är så lätt, ur Sjöberg, Katarina (red) *Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Pateman, Carol (1989) *The Disorder of Women*. Cambridge: Polity Press.
- Rivas, Lynn May (2002) ”Invisible Labours: Caring for the Independant Person” ur Ehrenreich, Barbara & Hochschild, Arlie Russel (red) *Global Woman. Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. New York: Metropolitan/Owl Book.
- Rubin, Gayle (1975/1997) ”The Traffic in Women. Notes on the ‘Political Economy’ of Sex” ur Nicholson, Linda (red) *the Second Wave. A Reader in Feminist Theory*. London: Routledge.
- Sahlin, Ingrid (1999) ”Diskuranalys som sociologisk metod” ur Sjöberg, Katarina (red) *Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Smith, Dorothy E (1981/1987) ”Womens Inequality and the Family” ur Gerstel, Naomi & Engel Gross, Harriet (red) *Families and Work*. Philadelphia: Temple University Press.
- Stanley, Liz & Wise, Sue (1979/1991) ”Feminist Research, Feminist Consciousness, and Experiences of Sexism” ur Fonow, Mary Margaret & Cook, Judith A. (red) *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* (1986/1995). Stockholm: Nordstedts Förlag.
- Tuominen, Mary (2000) "The Conflicts of Caring" ur Meyer, Madonna Harrington (red) *Care Work. Gender, Labour and the Welfare State*. London: Routledge.
- Ungerson, Clare (2000) "Cash in Care" ur Meyer, Madonna Harrington (red) *Care Work. Gender, Labour and the Welfare State*. London: Routledge.
- Widerberg, Karin (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Wollstonecraft, Mary (1792/1997) *Till försvar för kvinnans rättigheter*. Stockholm: Ordfront förlag.

NÄTPUBLIKATIONER

- På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet* (2004). Statistiska Centralbyrån. Hämtad från www.scb.se 2004-06-22.
- Sörensdotter, Renita (2002) *Heteronormativa yrkesval och homosociala gruppnormer inom hemtjänsten*. Paper framlagt vid 3:e nationella genusforskningskonferensen "Vetenskap och emancipation – emancipation och vetenskap" Umeå 23-24 november. Hämtad från www.genus.gu.se/ konferens 2004-03-29.

ÖVRIGA KÄLLOR

- Arbetsmiljö för personliga assistenter, en sammanfattning* (2004). Textsammanställning av uppgifter från fackföreningen Kommunal. Hämtad från www.personligassistent.com 2004-07-14.
- Debatt* (2004). Samhällsprogram, Sveriges Television 2004-05-17.
- Intervjumaterial från samtal med personliga assistenter april 2004.
- Rydhagen, Maria (2004) "Ett spännande jobb?". Krönika i *Kvällsposten/Expressen* 2004-01-27.

BILAGA: INTERVJUGUIDE

INLEDANDE KOMMENTARER ANGÅENDE INTERVJUN

Tal om anonymitet.

Intervju i samtalsform.

Kort presentation av projektet.

PERSONLIGA UPPGIFTER

Ålder? Utbildningsmässig bakgrund?

Yrkeslivserfarenhet?

BERÄTTA OM EN ARBETSDAG

Arbetsmiljöer? Arbeta i någons hem?

Arbetsuppgifter? Egen påverkan? Inflytande? Ensamarbete?

Vad är roligt, stimulerande, jobbigt, tråkigt, svårt? Känsломässigt arbete?

RELATIONEN TILL BRUKAREN

Hur och när upplever du att du gör ett bra jobb? Vilken kunskap krävs? Intimt arbete?

Har det uppstått konflikter mellan dig och brukaren? Exempel? Vad händer då?

RELATION TILL KOMMUNEN/KOOPERATIVET/ANHÖRIGA

Anställningsformer? Bemötande?

Brukarens anhöriga?

TANKAR OCH KÄNSLOR KRING ARBETET

Vad tycker du om arbetet? Tycker andra? Trivs/fortsätta?

Arbete och privatliv?

AVSLUTANDE REFLEKTIONER KRING INTERVJUN

Frågor till mig? Frågor kring uppsats/intervjun?